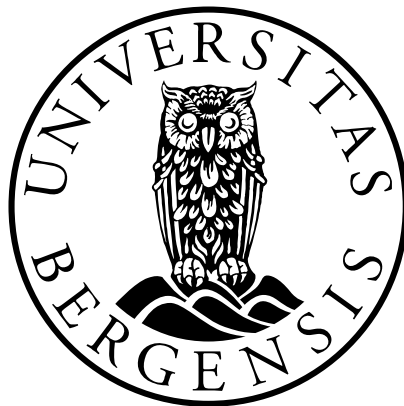

Allemannsrett som særrett
i en verden preget av klima- og
naturkrise

En rettsdogmatisk og rettspolitisk analyse

Kandidatnummer:
103

Antall ord:
14 966

JUS399 Masteroppgave
Det juridiske fakultet

UNIVERSITETET I BERGEN

10.05.22

«I villmarken har de friheten, og den er alt.»

Helge Ingstad, jurist og eventyrer, *Pelsjegerliv*, (1931)

Innholdsfortegnelse

Innholdsfortegnelse	2
1 Innledning.....	4
1.1 Presentasjon av tema og dets aktualitet	4
1.2 Metodisk tilnærming.....	5
1.3 Hvor står forskningen i dag?	7
1.4 Avgrensninger og veien videre.....	8
2 Rettsvitenskap i samsvar med naturvitenskap.....	9
2.1 Den globale klima- og naturkrisen påvirker jussen	9
2.2 Det er for vanskelig å prøve angrep på naturverdier	10
3 Allemannsretten og naturgrunnlaget	12
3.1 Viktigheten av urørt natur og biologisk mangfold	12
3.2 Hvor godt er allemannsretten beskyttet i dag?	13
3.2.1 Allemannsretten og naturgrunnlaget må vernes parallelt.....	13
3.2.2 Et tankeeksperiment: Fosendommen, allemannsretten og naturvern.....	14
4 Allemannsretten er tett knyttet til begrepene eiendomsrett og særrett.....	16
4.1 Rettighetsinnholdet er dynamisk	16
5 Er det mulig å stifte en særrett med utspring i allemannsretten?	19
5.1 Allemannsretten nærmer seg særrettene.....	19
5.2 Grensen mellom allemannsrett og særrett ved alders tids bruk.....	19
5.3 Grensen mellom allemannsrett og særrett ved hevd.....	21
6 Rettsdogmatisk: kan allemannsrett regnes som en særrett?	23
1.1 Tolkning i samsvar med «tida og tilhøva»	23
6.1.1 Hvor statisk er egentlig «statisk tingsrett»?	23
6.1.2 Vil tolkning i samsvar med «tida og tilhøva» innebære at allemannsrett kan anses som en særrett etter servituttloven § 1?	24
7 Rettspolitisk: er det behov for en lovendring?	31
7.1 Skotsk lovreform til sammenligning og inspirasjon.....	31
7.1.1 Allemannsrett er ikke unikt for Norge	31
7.1.2 Innføringen av allemannsretten var bare første steg –	31
7.1.3 – i en skotsk reformering av eiendomsretten	33
7.2 Er norsk eiendomsrett bærekraftig?.....	36

7.2.1	Det er behov for å tenke nytt om grunneiers rett.....	36
7.2.2	Hvordan bør en bærekraftig eiendomsrett se ut?	38
8	Utvidelse eller etablering av allemannsrett og spørsmålet om erstatning	39
8.1	Lovgiver står fritt å regulere eiendomsretten	39
8.2	Grensen mellom erstatningsbetinget og erstatningsfritt inngrep etter Grl. § 105 og EMK P1-1	39
	Litteraturliste	47
	Lister over tabeller, figurer o.l.	56

1 Innledning

1.1 Presentasjon av tema og dets aktualitet

Klimakrisen har de siste to-tre årene blitt noe *alle* snakker om: den er på nyhetssendingen på NRK og i statsministerens taler. Det har tatt flere tiår med opplysning og kamp for å oppnå den oppmerksomheten som klimakrisen har i dag. Imidlertid er naturkrisen like prekær. De siste årenes debatter om vindmøller på land, og denne vinterens debatt om utbygging av vernede vassdrag for økt strømtilførsel, er to klare eksempler på at naturkrisen blir glemt i møte med klimakrisen.

I en slik virkelighet er det viktig å se på hva slags juridisk vern den urørte naturen vår har. Og enda viktigere, hvilke juridiske virkemidler en som enkeltperson og som fellesskap kan bruke i møte med naturødeleggelser. Allemannsretten er – som navnet tilsier – en rett som kan påberopes av enhver. Den er en viktig del av vår kulturarv, som selve grunnlaget for norsk friluftstradisjon. Allemannsretten har sentral betydning for vår livskvalitet, helse og for kontakt og tilhørighet med naturen.¹ Uten naturgrunnlaget er imidlertid allemannsrett et innholdsløst begrep. Den økende utbyggingen av naturen gjør at det er behov for å rette et kritisk blikk på norsk eiendomsregulering. Jeg ønsker å undersøke om det finnes juridiske argumenter for å regulere eiendomsrett og allemannsrett på en mer bærekraftig måte. Tidene har forandret seg, og i 2022 må lovreguleringen på eiendomsrettens område knyttes til et klima- og naturperspektiv.

Masteroppgaven har en rettsdogmatisk og en rettspolitisk del. I den rettsdogmatiske delen er formålet å undersøke om det innenfor rammene av gjeldende rettskilder er mulig å argumentere for allemannsrett som en særrett, som et verktøy for å gi naturen et sterkere vern. Dette er ingen ny idé, men jeg ønsker å ta forskningen et steg videre fra der den står i dag. I den rettspolitiske delen er drøftelsen friere. Her vil jeg ta utgangspunktet i en radikal, skotsk lovreform, og se på om denne er egnet som inspirasjonsgrunnlag for norsk rettsutvikling.

¹ Backer (2007) s. 451.

1.2 Metodisk tilnærming

I den rettsdogmatiske delen av arbeidet er den sentrale målsetningen å analysere hva allemannsretten er i dag. Siktemålet er å bruke rettskilder for å utlede rettsregler. Sistnevnte gir uttrykk for gjeldende rett. Rettskildene vil tolkes og vektet opp mot hverandre i samsvar med den praksis som er utarbeidet av Høyesterett. Denne fremgangsmåten kalles gjerne juridisk metode. Metoden skal sikre demokratisk legitimitet og rettsstatsverdiene forutberegnelighet, likhet for loven og intersubjektivitet.²

Loven er den mest tungtveiende rettskilden i juridisk metode. Det er fordi loven vedtas av et representativt Storting, og dermed gir uttrykk for den demokratiske folkeviljen. Det er flere viktige bemerkninger knyttet til lovarbeidet på eiendomsrettens område. Det er ingen enkeltstående lov som regulerer eiendomsrett. Rettsområdet er regulert av mange lover av ulik karakter, noe som gjør rettsgrunnlaget svært bredt. Dette arbeidet tar særlig utgangspunkt i Grunnlova,³ friluftsløven,⁴ servituttlova⁵ og hevdslova.⁶ Lovene er sentrale for de problemstillingene som oppgaven utforsker. Grunnloven setter de ytre rammer for regulering på eiendomsrettens område. Friluftsløven er det viktigste hjemmelsgrunnlaget for allemannsretten. Servituttlova kan tilsi at allemannsretten nærmer seg en særrett. Hevdslova har betydning som stiftelsesgrunnlag. Felles for de tre siste lovene er at de ble stiftet for et halvt århundre siden. På den tiden var samfunnet et ganske annet enn i dag. Det gjør at lovene, og tilhørende forarbeider, får mindre vekt. Den rivende samfunnsutviklingen krever at lovene og forarbeidene i atskillig grad må tolkes i samsvar med det tingsrettslige prinsippet om «tida og tilhøva».

Høyesterettspraksis er en særlig tungtveiende rettskilde på eiendomsrettens område. Det har sammenheng med at store deler av lovarbeidet er av eldre dato, og at lovene gjerne er utformet slik at de gir rom for fleksible løsninger.⁷ Mesteparten av rettsutviklingen de siste tiårene har derfor skjedd i Høyesterett. Særlig har Høyesterett vært viktig for å utpensle innholdet av eiendomsrett og allemannsrett, som er begreper som ikke er definert i lov.

² Sunde (2009) s. 3.

³ Lov 17. mai 1814 Kongeriket Noregs Grunnlov (Grl.).

⁴ Lov 28. juni 1957 nr. 16 om friluftslivet (fril.).

⁵ Lov 29. november 1968 om særlege råderettar over framand eigedom (servl.).

⁶ Lov 9. desember 1966 nr. 1 om hevd (hevds.).

⁷ Nordtveit (2015) s. 766.

I HR-1998-34-A (Furumoadommen) ga Høyesterett for første gang en sammenfattende forklaring av allemannsretten:

Allemannsrettene – ferdselsretten, oppholdsretten og høstingsretten – på områder som er gjenstand for privat eiendomsrett, er et gammelt skandinavisk rettsinstitutt. Allemannsrettene har i det vesentlige bygd på sedvanerett. Det er sikker rett at innehaveren av den private eiendomsretten har måttet tåle utøvelsen av disse rettigheter så lenge dette har funnet sted i utmark – men også i begrenset utstrekning i innmark – og rettighetene har vært utøvd med tilbørlig hensynsfullhet (s. 1169).

Det fremkommer at grensegangen mellom allemannsrett og grunneiers rett er en helt sentral problemstilling på allemannsrettens område.⁸ Allemannsrett og eiendomsrett eksisterer parallelt.⁹ Videre består allemannsretten av tre hoveddeler: ferdselsretten, oppholdsretten og høstingsretten. Rettsgrunnlaget er lov og sedvane.

I juridisk teori er det foretatt flere og dyptgående analyser om forholdet mellom eiendomsrett og allemannsrett. Juridisk teori vil derfor ha noe vekt ved bruk av den juridiske metode. Allemannsretten er preget av å være en rett som reguleres på nasjonalt nivå. Så vidt jeg kjenner til, er det ingen internasjonale eller europeiske lovsamarbeid som regulerer allemannsrett direkte. Vi ser likevel at Den europeiske menneskerettighetskonvensjonen kan få betydning ved spørsmålet om regulering av eiendomsrett. På eiendomsrettens område kan Høyesteretts tilnærming sies å være preget av pragmatisme og stor vekt på reelle hensyn og konkrete faktorer.¹⁰ Dette særtrekket har betydning for den spesielle juridiske metoden i den rettsdogmatiske delen av arbeidet.

I den rettspolitiske delen er den sentrale målsetningen å undersøke hva allemannsretten kan være i dagens samfunn. Formålet er å finne frem til den beste rettslige løsningen. I motsetning til den rettsdogmatiske delen av arbeidet, er den rettspolitiske delen ikke bundet av rettskilder. Her vil andre verdier og hensyn, så som hensynet til natur- og klimakrisen, tre tydeligere frem. Særlig vil det redegjøres for skotsk rettsutvikling. Skottland har i løpet av et par tiår gjennomført en nærmest revolusjonerende lovreform. Ikke bare ble allemannsrett kodifisert og betydelig forsterket, men lovgiverne regulerte også eiendomsretten på en ny og radikal måte. I dag kan lokalsamfunn på visse vilkår kjøpe opp eiendommer mot grunneiers vilje. Den skotske lovreformen har så vidt meg bekjent ikke tidligere vært gjenstand for rettslig

⁸ Allemannsrett har vi også der man ikke kan påvise en grunneier, så som ved fritidsfiske i saltvann.

⁹ HR-2004-2115-A (46).

¹⁰ Nordtveit (2015) s. 768.

diskusjon i sin helhet.¹¹ Arbeidet vil vise at skotsk lovregulering av allemannsrett har mange likhetstrekk med den norske, og at skotsk lovregulering derfor får betydning som inspirasjonsgrunnlag der den går *lenger* i å regulere eiendomsrett enn i norsk rett.

1.3 Hvor står forskningen i dag?

Forholdet mellom eiendomsrett og allemannsrett har i lang tid vært gjenstand for debatt. Allerede i 1920 skrev Karl Borch at allemannsretten må sees som en slags «restrådighet». Hovedtanken var at alle rettigheter som ikke positivt var lagt til andre, skulle tilkomme allmennheten.¹² Lorentz Rynning la til grunn en svært vid definisjon av allemannsrett som inkluderte både allmennhetens alminnelige handlefrihet og menneskerettigheter.¹³ Nils Onsager tok radikalt til orde for at «Almenhetens rett er den opprinnelige, og det er den private som har gjort inngrep i denne ret.»¹⁴ Både Borch og Onsager så allemannsretten som en negativt avgrenset rett. I dag er imidlertid rettstilstanden en annen. Det er eiendomsretten som er negativt avgrenset.¹⁵ En grunneier har dermed alle juridiske og faktiske rettigheter til eiendommen så lenge de ikke er særskilt unntatt.¹⁶

Debatten pågår likevel for fullt. Særlig er det flere forfattere som skiller seg kritisk til sondringen mellom allemannsrett og særrett.¹⁷ Ifølge Borch må allemannsretten «henregnes til de særlige tinglige rettighetene, nærmere bestemt servituttene.»¹⁸ Gunnar Eriksen skriver i sin doktoravhandling om alders tids bruk at «skillet mellom særretter på den ene siden og allemannsrettigheter [...] på den andre, viser tegn på å være i ferd med å forvitne.»¹⁹ Marianne Reuschs konkluderer med at allemannsretten nærmer seg særrettene i sin doktoravhandling om allemannsrett.²⁰ Disse arbeidene har vært inspirasjonsgrunnlaget for denne oppgaven, og jeg ønsker å ta forskningen et skritt videre.

¹¹ Reusch (2012) gjennomgikk den delen av lovreformen som gjaldt allemannsrett.

¹² Borch (1920) s. 289.

¹³ Rynning (1928) s. 1-2. Et slikt synspunkt finner vi kanskje igjen i tysk rett, hvor allmennhetens ferdselsrett bygger på et konstitusjonelt prinsipp om handlefrihet jf. Grundgesetz artikkel 2(2).

¹⁴ Onsager (1931) s. 33.

¹⁵ Myklebust (2010) s. 43.

¹⁶ Op.cit.

¹⁷ Se bl.a. Baldersheim (2009) s. 147 flg.

¹⁸ Borch (1920) s. 289.

¹⁹ Eriksen (2008) s. 111.

²⁰ Reusch (2012) s. 462-463.

1.4 Avgrensninger og veien videre

Allemannsrett er et rettsområde som gir grunnlag for utallige problemstillinger. Jeg har valgt å begrense meg til noen få av disse. Derfor vil jeg blant annet ikke drøfte om allemannsrett nyter erstatningsrettslig vern utover det lovregulerte vernet. Ei heller vil jeg drøfte statsallmenninger, allmenningsrett, plan- og bygningsloven eller naturmangfoldsloven.

Bakgrunnen for valget av tema er dagens natur- og klimakrise. Innledningsvis vil det derfor redegjøres for oppgavens aktualitet (2). Deretter vil jeg søke å illustrere at naturhensyn i en juridisk sammenheng ikke får nok oppmerksomhet, eller blir vernet i tilstrekkelig grad (3). Så redegjøres det for den nære koblingen mellom eiendomsrett, allemannsrett og særrett. Her pekes det også på én særlig utfordring ved dagens eiendomsregulering (4). Videre er problemstillingen å utforske skillet mellom allemannsrett og særrett ved å studere stiftelsesgrunnlagene alders tids bruk og hevd (5). I den rettsdogmatiske delen er spørsmålet om allemannsrett kan regnes som en særrett etter servituttloven § 1 (6). I den rettspolitiske delen utforskes muligheten for en lovendring, med utgangspunkt i den skotske lovreformen (7). Avslutningsvis drøftes spørsmålet om erstatning ved utvidelse eller etablering av allemannsrett (8).

2 Rettsvitenskap i samsvar med naturvitenskap

2.1 Den globale klima- og naturkrisen påvirker jussen

Det er en internasjonal trend at rettsvitenskap og naturvitenskap i økende grad filteres inn i hverandre. Parisavtalen, EUs klimakvotesystem og fremveksten av «Klimarett» er eksempler på det. I dette punktet vil det redegjøres for problemstillingens betydning og aktualitet.

FNs Klimapanel IPCC²¹ publiserte sin nyeste rapport våren 2022.²² I rapporten slår forskerne fast at planeten i dag er 1,1° varmere enn i førindustriell tid. Klimaendringene har medført omfattende skader og irreversible tap av økosystemer.²³ Ett av funnene er at såkalte degraderte økosystem, så som drenerte våtmarksområder og skogsfelt med få treslag, er mer sårbare for klimaendringer.²⁴ Samtidig varsler det Internasjonale Naturfondet IPBES²⁵ om at vi står overfor en global naturkatastrofe. I sin nyeste rapport²⁶ slår forskerne fast at naturens mangfold reduseres i et forrykende tempo, mye fortere enn på noe annet tidspunkt i menneskehetens historie.²⁷ Den største årsaken til at naturen forsvinner er endret arealbruk, så som skogbruk, kraftutbygging, utbygging av hyttetomter og veinett.²⁸ Naturkrisen forverres av klimakrisen.²⁹ Forskningsrapportene fra verdens mest anerkjente naturvitenskapelige eksperter tilsier at det er et samfunnsansvar av eksistensiell betydning å ivareta urørt natur og biologisk mangfold. Denne naturen gir oss ren luft, rent vann og fruktbar jord, CO²-lagring, pollinering, medisiner, sykdomskontroll og demper konsekvensene av ekstremvær³⁰. Ivaretagelse av urørt natur og biologisk mangfold er således en nøkkel for å nå FNs 17 mål for bærekraftig utvikling.³¹

²¹ Intergovernmental Panel on Climate Change.

²² IPCC (2022).

²³ Op.cit. Summary for Policymakers, SPM.B.1.2.

²⁴ Op.cit. SPM.B.2.1.

²⁵ The Intergovernmental Science-Policy Platform on Biodiversity and Ecosystem Services.

²⁶ IPBES (2019).

²⁷ Op.cit. Summary for Policymakers, s. 24.

²⁸ Op.cit. s. 28.

²⁹ Op.cit. s. 13.

³⁰ Op.cit. s. 10.

³¹ Op.cit. s. 15; Figur 1.

Norge er verdenskjent for sin vakre natur. Likevel var bare 11,5% av Norges landareal såkalt villmarkspreget for 4 år siden.³² Vi har gått fra rundt 50 % villmarkspreget landareal til 11,5% på bare 100 år. Environmental Performance Index fra 2020, som rangerer 180 land etter hvor bærekraftig økosystemene våre er, viser at Norge er en «nordisk sinke»³³ i å bevare egen natur. På indeksen for biologisk mangfold ligger vi på 59. plass, og på indeksen for tap av våtmarker ligger vi på 132. plass.³⁴ Minst en tredel av myrene våre er ødelagt.³⁵ Faktisk gjør vi det markant dårligere enn Danmark, Sverige og Finland.³⁶ Vår tids kanskje største samfunnstrussel, klima- og naturkrisen, krever at Norge gjør en bedre jobb i å ivareta naturen.

2.2 Det er for vanskelig å prøve angrep på naturverdier

Dette punktet tar opp én av grunnene til at naturvernet i Norge ikke fungerer godt nok. Det handler om at det generelt er vanskelig å prøve angrep på naturverdier.

Det er et grunnleggende problem ved dagens miljørett at naturen ikke selv kan opptre rettslig.³⁷ Naturen er derfor avhengig av en form for menneskelig representasjon.

Tvisteloven³⁸ § 2-1 første avsnitt bokstav a åpner for at «enhver fysisk person» kan gå til søksmål. I utgangspunktet kan derfor en friluftinteressert person gå til søksmål om naturområdet vedkommende er glad i er i ferd med å bygges ut. Imidlertid forutsetter søksmålsadgang at vilkår om rettskrav, aktualitet og tilknytning er oppfylt etter tvl. § 1-3. Vilkårene resulterer i at søksmålsadgangen for allmennheten i virkeligheten er snever.³⁹ Ofte reises derfor «miljø søksmål» av interesseorganisasjoner etter søksmålsadgangen i tvl. § 1-4.

Det er flere mangler ved det rettslige naturvernet i Norge. For det første har vi, til forskjell fra våre nordiske naboland, en lovgivning som i større grad er preget av åpne fullmakter til forvaltningen.⁴⁰ Forvaltningen har derfor et vidt skjønns når den skal veie miljøhensyn opp mot andre interesser. Videre er det slik at det for konsekvensutredninger ikke stilles krav til

³² Figur 2.

³³ Colombo, Hoff-Elimari (2022) s. 4.

³⁴ EPI (2020) s.84; <https://epi.yale.edu/epi-results/2020/country/nor> (lest 06.02.22).

³⁵ NOU 2013: 10 s. 12.

³⁶ EPI (2020) s.12.

³⁷ Bugge (2019) s. 62.

³⁸ Lov 17. juni 2005 nr. 90 om mekling og rettergang i sivile tvister (tvl.).

³⁹ Schei mfl. (2013) s. 61.

⁴⁰ Fauchald (2008) s. 218.

verken metodikk eller kompetanse. Tiltakshaver har dessuten selv ansvar for å utføre utredningen. Dermed kan tiltakshaver «velge å legge i en skuff karlegginger som påviser naturverdier».⁴¹ Samfunnet risikerer dermed at beslutningsgrunnlaget ikke bygger på tilstrekkelig og uavhengig kunnskap.

Når miljøspørsmål så ofte avgjøres av forvaltning og politikk, er det desto viktigere med en uavhengig og lett tilgjengelig klageadgang. Men ifølge FNs spesialrapportør for menneskerettigheter og miljø, er domstolene i praksis vanskelig tilgjengelig for søksmål på vegne av naturen.⁴² Rettsgebyrene er 5-10 ganger høyere enn i resten av Norden. Om du velger å saksøke på vegne av miljøet må du i gjennomsnitt ut med langt over 100 000 kr.⁴³ Alternativet til søksmål i domstolene er at man har adgang til forvaltningen som prøveorgan. Imidlertid viser det seg at norsk forvaltning ikke møter alle kravene som kontrollinstans slik disse er nedfelt i Århuskonvensjonen.⁴⁴

Samlet sett gir dette et inntrykk av at naturens rettssikkerhet står svakt i Norge.

Forvaltningsprosessene er mangelfulle, og det er strenge vilkår og dyrt å representere naturen som privatperson. Det svekker folks tillit til forvaltningen, en tillit som er grunnleggende for rettsstatens legitimitet og effektivitet. En løsning på problemet kan være å utvide søksmålsadgangen for privatpersoner. Spørsmålet er om allemannsrett kan anses som en særrett. Vi vil se at en særrett i større grad er vernet enn den tradisjonelle allemannsretten. Om en lokalbefolkning kan anses å ha en særrett til sitt lokale naturområde, enten rettsdogmatisk eller rettspolitisk, så vil det lette muligheten for å gå til søksmål. Man vil stå sterkere sammen, også økonomisk. En annen rettspolitisk løsning kan være å følge i fotsporene til Skottland. Den nye, skotske lovreformen gir lokalbefolkningen en rett til å kjøpe eiendom i sitt lokalområde, også uten grunneiers samtykke.

⁴¹ Colombo, Hoff-Elimari (2022), s. 6.

⁴² Boyd (2020) s. 7 (27).

⁴³ Gulbranson (2020) s. 18.

⁴⁴ Blindheim (2018) s. 27.

3 Allemannsretten og naturgrunnlaget

3.1 Viktigheten av urørt natur og biologisk mangfold

I punktet ovenfor skrev jeg at en løsning på utfordringene med miljøvern, er å anse allemannsrett som en særrett. Forutsetningen er at slik særrett vil lede til et økt vern av urørt natur og biologisk mangfold. Det er problemstillingen her.

Allemannsretten kan forstås som «den rett alle og enhver har til ferdsel, opphold og aktivitet i naturen, uavhengig av eiendomsforhold».⁴⁵ Allemannsretten er både en samlebetegnelse, og en betegnelse på hver enkelt rettighet. Navnet kan tilsa at allemannsrett gjelder likt for alle, men dette er i utvikling.⁴⁶

Friluftsloven er allemannsrettens viktigste hjemmelsgrunnlag. Lovens utgangspunkt er at enhver kan ferdes til fots i «utmark» hele året jf. § 2 første avsnitt. Begrepet «utmark» er definert i § 1a annet avsnitt som «udyrt mark som [...] ikke regnes like med innmark». Videre er «innmark» konkretisert § 1a første avsnitt. Allemannsrettens utgangspunkt er derfor at allmennheten kan ferdes hvor en den måtte ønske, med spesifiserte unntak.

Det følger av fril. § 1 at «Formålet med denne loven er å verne friluftslivets naturgrunnlag og sikre almenhetens rett til ferdsel, opphold m.v. i naturen, slik at muligheten til å utøve friluftsliv som en helsefremmende, trivselsskapende og miljøvennlig fritidsaktivitet bevares og fremmes». Ordlyden tilsier at det er av sentral betydning å sikre det naturgrunnlaget som friluftslivet springer ut ifra, med andre ord er det naturen selv, utmarken, som skal sikres. Videre tilsier en naturlig forståelse av lovteksten at friluftsloven skal sikre allmenhetens rettigheter til denne naturen. Spørsmålet er dermed hva slags naturgrunnlag som skal vernes.

For å svare på spørsmålet, må vi se på hva friluftsliv er. Friluftsliv kan defineres som «ikke-motorisert ferdsel, opphold og aktiviteter i naturen med rekreasjon som formål».⁴⁷ Det følger naturlig av en slik definisjon at friluftsliv som oftest foregår i fredelige omgivelser, gjerne langt fra folk og støy.

⁴⁵ Ot.prp. nr. 38 (2000–2001) s. 158.

⁴⁶ Jf. HR-2004-2115-A om en ny allemannsrett for en begrenset personkrets.

⁴⁷ <https://snl.no/friluftsliv> (lest 12.02.22).

En av de første gangene begrepet «friluftsliv» ble brukt, var nettopp i diktet «Paa Vidderne» av Henrik Ibsen fra 1859: «Al min rige Fangst jeg sanker; [...] Friluftsliv for mine Tanker».⁴⁸ Høstingsretten, i form av sanking og fising, understreker behovet for en rik natur. Plante- og dyreopplevelser er også en viktig del av turopplevelsen. Det er helt rimelig å legge til grunn at urørt natur og biologisk mangfold må sies å være karakteristisk for det naturgrunlaget som friluftsløven søker å verne.

3.2 Hvor godt er allemannsretten beskyttet i dag?

3.2.1 Allemannsretten og naturgrunlaget må vernes parallelt

Problemstillingen er i hvilken grad allemannsretten er rettslig vernet. Det tradisjonelle utgangspunktet er nok at «allemannsretten beror på lovgivningens bestemmelser til enhver tid» og at «lov kan i almindelighet oppheve eller innskrenke en eksisterende allemannsrett uten at man i den anledning kan gjøre noe krav gjeldende.»⁴⁹ Dermed har allemannsretten i alminnelighet ikke erstatningsrettslig vern.⁵⁰

Det finnes likevel unntak. Et klassisk eksempel er Rt-1953-1166 hvor vassdragsregulering av Ottaelven og Lågen ødela isveier som ble benyttet som skolevei. I saken tilkjente Høyesterett erstatning for økning av transportutgifter til to kommuner, fordi det hadde vært etablert «en ordning av en slik karakter og fasthet» at de måtte være beskyttet mot inngrep i den bestående tilstand (s. 1170). Rettspraksis synes å gjøre unntak der det har foreligget en etablert bruk, og bruken har blitt utøvd av en mindre personkrets som har lidd et økonomisk tap.⁵¹

I nyere tid har vi sett en utvikling hvor Stortinget har lovfestet erstatningsansvar knyttet til allemannsretten innen bestemte sektorer, så som forurensningsloven⁵² §§ 57-58 og vannressursloven⁵³ § 49. Det erstatningsrettslige vernet er her knyttet til ikke-økonomisk skade. Lovendringene innebærer dermed en utvikling for allemannsrettens vern.

⁴⁸ Ibsen (1886) s. 111.

⁴⁹ Brækhus, Hærem (1964) s. 196.

⁵⁰ Falkanger, Falkanger (2022) s. 504.

⁵¹ Se også Rt-1985-247.

⁵² Lov 13. mars 1981 nr. 6 om vern mot forurensning og mot avfall.

⁵³ Lov 24. november 2000 nr. 82 om vassdrag og grunnvann.

Rettsutviklingen tilsier at det tradisjonelle utgangspunktet om at allemannsretten ikke har erstatningsrettslig vern, ikke lenger er treffende.⁵⁴

Når det gjelder allemannsrettens naturgrunnlag, er ikke friluftsløven i seg selv egnet til å gi vern av naturen.⁵⁵ Dette på tross av at allemannsretten er verdiløs dersom naturen ikke sikres parallelt. For å gi naturgrunnlaget et bedre vern, er det i juridisk teori tatt til orde for at lovgiver må vurdere ansvarsreglene for inngrep i allemannsrettene under ett.⁵⁶

3.2.2 Et tankeeksperiment: Fosendommen, allemannsretten og naturvern

Vi har sett at verden i dag preges av en natur- og klimakrise. Likevel får ikke naturkrisen særlig oppmerksomhet. Selv der alt ligger til rette for det. Dette poenget vil jeg illustrere ved bruk av HR-2021-1975-S (Fosendommen).

Fosendommen gjaldt spørsmålet om gyldigheten av en konsesjon som ble gitt for vindkraftutbygging på Fosenhalvøya. Vindparken var ferdig utbygd da Høyesterett i storkammer kom frem til at vindparken krenket reindrifsamenes rettigheter.

Vindkraftutbygging på land i Norge plasseres ofte i urørt natur. Turbinene, som er de største i hele Skandinavia,⁵⁷ krever store, utjevnete områder og brede, kilometerlange anleggsveier. Vindkraftutbygging er derfor et godt eksempel på den type endret arealbruk som forårsaker naturkrisen IPBES varsler om. Man skulle derfor tro at naturkrisen tas hensyn til i slike saker. Det nærmeste Høyesterett kommer til å adressere natur- og klimakrisen, er følgende uttalelse:

Jeg ser det slik at tilsvarende avveininger kan måtte foretas hvis rettighetene etter artikkel 27 står mot andre grunnleggende rettigheter. Retten til miljø er etter mitt syn en rettighet som i et konkret tilfelle kan komme inn med en slik tyngde at det må foretas en avveining. Hensynet til «det grønne skiftet» vil med andre ord kunne være relevant. Som jeg kommer tilbake til, ligger imidlertid ikke denne saken slik an at det er nødvendig å utdype dette (131).

⁵⁴ Reusch (2012) s. 367.

⁵⁵ Op.cit. s. 316-320.

⁵⁶ Op.cit. s. 367.

⁵⁷ Bugge (2021) s. 612.

Med «tilsvarende avveininger» peker Høyesterett på det som tidligere ble sagt om motstrid mellom rettigheter i FNs konvensjon om sivile og politiske rettigheter (SP)⁵⁸, hvor «de i utgangspunktet motstridende rettighetene [må] imidlertid veies opp mot hverandre og harmoniseres» (130). Når det snakkes om «grunnleggende rettigheter» er det nærliggende å tolke dette først og fremst som andre menneskerettigheter utover SP, men det er også naturlig å inkludere rettighetene etter Grunnloven. Særlig relevant er da Grl. §112, Grunnlovens «miljøparagraf». Denne bestemmelsen blir imidlertid ikke nevnt.

Høyesterett uttaler videre at «Retten til miljø» i et konkret tilfelle kan komme inn med en slik tyngde at det må foretas en avveining, og at «Hensynet til «det grønne skiftet»» dermed vil kunne være relevant. Det er naturlig å tolke sistnevnte uttalelse som en henvisning mot de tilpasninger vi som samfunn må gjøre for å bremse og imøtekomme klimaendringene. Inkludert utfasingen av olje- og gassindustrien og videre vekst av fornybar energi, så som vindmøller. Retten til miljø omfatter mer enn det grønne skiftet, men hva Høyesterett videre legger i dette begrepet er vanskelig å si. Høyesterett velger noe overraskende å ikke utdype dette nærmere, men jeg kan vanskelig se at noe annet enn klimahensyn er tatt i betraktning.

Oppsummert er det tydelig at Høyesterett er opptatt av klimakrisen og hensynet til et levelig klima. Som nevnt innledningsvis har klimadebatten kommet langt i Norge på få år. Det er derimot ikke spor i domsslutningen etter naturkrisen som IPBES varsler om. Det ser ut til å være ensidig vekt på klima og det grønne skiftet som et bidrag til å løse klimakrisen, men ingen motpol i form av hensynet til urørt natur og biologisk mangfold.

Dommen viser hvorfor det er så viktig at hensynet til natur kommer i «forsetet». En måte å gjøre det på er som nevnt å styrke allemannsretten ved at hver enkelt lokalbefolkning har særrett eller eierskap til sitt lokale naturområde. Man kunne tenke seg at med en styrket allemannsrett i form av en særrett, så måtte Høyesterett ha tatt i betraktning Fosen reinbeitedistrikt sin særlige interesse i naturområdet utover SP. Det ville også gitt en videre søksmålsadgang for lokalbefolkningen for øvrig.

⁵⁸ Se Lov 21 mai 1999 nr. 30 om styrking av menneskerettighetenes stilling i norsk rett (menneskerettsloven) vedlegg 5.

4 Allemannsretten er tett knyttet til begrepene eiendomsrett og særrett

4.1 Rettighetsinnholdet er dynamisk

Problemstillingen er her å vise den nære sammenhengen mellom allemannsrett, eiendomsrett og særrett. Videre vil det pekes på særlig én utfordring med et system hvor eiendomsretten er negativt avgrenset.

Verken allemannsrett, eiendomsrett eller særrett er definert ved lov. Særretter kan beskrives som «rettigheter som er gitt en særlig juridisk beskyttelse».⁵⁹ Særlig gjelder det for særretter at de nyter erstatningsrettslig vern. Dette i motsetning til allemannsrettigheter generelt. Særretter kan være individuelle, eller de kan være kollektive rettigheter. Eiendomsrett er en typisk særrett. En viktig gruppe av særretter er rettigheter som innebærer en begrenset, faktisk rådighet over andres eiendom. Disse kalles servitutter⁶⁰ og reguleres av servituttlova. Vi har for eksempel vei-, beite- fiske- og hugstrettigheter⁶¹. En del av disse særrettene har likhetstrekk med allemannsretter. For eksempel kan en servitutt bestå i å ta ved til eget bruk.⁶² Samtidig følger det av sedvanebasert allemannsrett at man kan ta tørre kvister og tyri for å tenne bål. Videre finner man ferdselsrett både som allemannsrett og som servitutt. Det samme gjelder høstingsrett.⁶³ Det er et betydelig antall servitutter som er direkte knyttet til friluftsliv, så som ferdselsrett til naust eller atkomst til hytte. Dessuten kan servitutter være stedsvarige og dermed evigvarende, slik som allemannsrett. Dertil har vi eksempler på grensetilfeller, hvor tap av allemannsrett kan kreves erstattet «dersom bruksutøvelsen har hatt en slik karakter at den i det ytre har fremtrådt på vesentlig samme måte som en rettighetsutøvelse».⁶⁴

⁵⁹ Reusch (2012) s. 457.

⁶⁰ Falkanger, Falkanger (2022) s. 203.

⁶¹ Op.cit. s. 205.

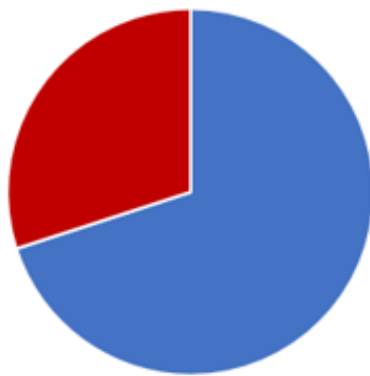
⁶² Se servl. § 12.

⁶³ Særlig HR-2004-2115-A om fiskerett som allemannsrett.

⁶⁴ Rt-1985-247 s. 251.

I juridisk teori skilles det likevel til tider skarpt mellom allemannsrett og særrett.⁶⁵ De tingsrettslige «bautaene» Brækhus og Hærem bruker betegnelsen «bruksrett» om servitutter når de skriver at «Den rådighet allemannsretten hjemler, inngår nemlig ikke i eierens rådighet etter loven; allemannsrettighetene innebærer m.a.o. en avgrensning av eierens rådighet, mens bruksrettighetene betegner en begrensning». En annerledes måte å forstå disse begrepene på, er som nevnt å se allemannsretten som utgangspunkt, og dermed eiendomsrett som en innskrenkning av allemannsretten.⁶⁶ Min tolkning av Brækhus og Hærem illustrerer jeg slik:

Særrett som begrensning

■ Eiendomsrett ■ Særrett

Allemannsrett som avgrensning

■ Eiendomsrett ■ Allemannsrett

Slik tolkning ser ut til å overensstemme med forståelsen av allemannsrett og eiendomsrett i nyere rettspraksis. I HR-2004-2115-A (Barns Fiskerett) uttalte Høyesterett at «Allemannsretten eksisterer parallelt med grunneierens eiendom». Uttalelsen kan tyde på at det ikke er et motsetningsforhold mellom allemannsrett og eiendomsrett, men at rettighetene derimot er sidestilt.⁶⁷ Allemannsrett og eiendomsrett må derfor forstås i lys av hverandre.

I vindkraftutbyggingssaker velger grunneier å selge eiendommen, eller rettigheter tilknyttet eiendommen, til en utbygger. I utgangspunktet har grunneier rett til det som følge av alminnelige regler om fri råderett. Som nevnt er eiendomsretten negativt avgrenset. Jeg vil påstå at det dermed er fare for at retten med tiden utvikler seg til å bli noe annet enn det som

⁶⁵ Brækhus, Hærem (1964) s. 153, tilsvarende Falkanger, Falkanger (2022) s. 205.

⁶⁶ Se Onsager (1931) s. 33 i samme retning Scheel (1912) s. 161.

⁶⁷ Reusch (2014) s. 456, se likevel formuleringen i HR-1998-34-A s. 1170: «Som jeg allerede har pekt på er allemannsrettene en begrensning av eierens eksklusive eiendomsrett.».

er i samfunnets interesse. Det kan skje hvis ved den positive avgrensningen ikke klarer å henge med i samfunnsutviklingen.

Man kan for eksempel stille spørsmål ved om grunneier har rett til å selge naturen til *hvem som helst*, så som en utenlandsk eier, og til *hvilket som helst bruk*, så som vindkraftutbygging. I tidligere tider var ikke dette naturlige alternativer for en grunneier. Et tankekors er om denne utviklingen i realiteten innebærer en utvidelse av eiendomsretten på bekostning av allemannsretten. Når grunneierretten på denne måten er dynamisk, må det tilsi at også de andre tingsrettslige rettighetene er dynamiske. Det er bakgrunnen for drøftelsen i punkt 6.

5 Er det mulig å stifte en særrett med utspring i allemannsretten?

5.1 Allemannsretten nærmer seg særrettene

Særretter til fast eiendom kan stiftes på mange måter. Avtale, arv, jordskifte og ekspropriasjon er eksempler på stiftelsesmåter.⁶⁸ Allemannsrett og særrett kommer særlig nært hverandre ved stiftelse av rettigheter ved alders tids bruk og hevd. Problemstillingen her er å utforske skillet mellom allemannsrett og særrett ved å studere disse to stiftelsesgrunnlagene.

5.2 Grensen mellom allemannsrett og særrett ved alders tids bruk

Problemstillingen er om alders tids bruk kan hjemle allemannsrett, og videre om slik allemannsrett i noen tilfeller kan anses som en særrett. Begrepet alders tids bruk viser til ulovfestet sedvanerett som kan gi grunnlag for rettsserverv for en større personkrets.⁶⁹ I HR-2021-1429-A som gjaldt rett til reindrift ved Altevatn i strid med gjeldende lovverk, beskrev flertallet alders tids bruk på denne måten: «Det kreves at det har foregått en viss bruk, som må ha funnet sted i lang tid, og som har skjedd i god tro. Avgjørelsen må foretas ut fra en bred vurdering.» (120).⁷⁰ Om en rettighet er stiftet etter alders tids bruk beror derfor på en skjønnsmessig helhetsvurdering. Det grunnleggende hensyn er å verne om eksisterende rett.⁷¹

Frilufsloven § 1 sikrer «almenhetens rett» for alle de som oppholder seg i området for allemannsretten, så som nordmenn og turister. Iblant kan en større krets av personer besitte kollektive rettigheter som går lenger enn allemannsretten, og som er ervervet ved alders tids bruk. Et klassisk eksempel er Rt-1910-200 (Kristinegaard) hvor «almenheden» hadde ervervet «alminnelig ret for gaaende til at benytte veien» over privat eiendom, på grunnlag av at retten «have bestaaet fra alders tid» (s. 201). Dommen illustrerer at allemannsrett kan hjemles i

⁶⁸ Falkanger, Falkanger (2022) s. 209-212.

⁶⁹ Se HR-2001-5-B om eiendomsrett for en lokalbefolkning.

⁷⁰ Vilkåret om aktiv bruk utelukker stiftelse av negative servitutter.

⁷¹ Wasenden (1998) s. 306-307.

alders tids bruk.⁷² Spørsmålet videre er om en slik kollektiv rett med utspring i allemannsretten i noen tilfeller kan anses som en særrett stiftet ved alders tids bruk.

I Rt-1935-838, som gjaldt rett til fiske i Jølstravatnet, fikk strandeierne hjemlet bruksrett til fiske på bakgrunn av alders tids bruk. Retten innebar samtidig at allemannsrettens fiskerett ble beskåret. Dette kan tale for at strandeiernes bruksrett må anses som en særrett. Dommen kan isåfall tas til inntekt for at særrett i form av høstingsrett for en vid krets av personer kan stiftes ved alders tids bruk. Det samme kan sies om Rt-1963-370, hvor flertallet fant at en særskilt rett til grunnhåvsfiske av lågåsild gjaldt «for folk fra det distrikt hvor det fra gammelt av var vanlig å delta i fisket». Det var ikke en «allemannsrett i vanlig forstand» (s. 378), men en bruksrett for en «ubestemt almenhet» (s. 374). Hjemmelsgrunnlaget var «lokal sedvanerett eller alders tids bruk» (s. 375).⁷³ Her var det en ubestemt krets av personer som hadde stiftet en rett. Rettspraksis kan derfor tas til inntekt for at en særrett med utspring i allemannsretten, for en ubestemt krets av personer, kan stiftes ved alders tids bruk. Legger vi dette til grunn, blir det neste spørsmålet om en slik særrett kan gjelde andre rettigheter enn høstingsrett.

I så fall kan man tenke seg en situasjon hvor en lokalbefolkning fikk hjemlet en særrett til sitt lokale naturområde i form av en ferdselsrett. Det ville ha vært særlig praktisk i områder med sårbar natur hvor allemannsretten fører til stor slitasje, slik vi har sett eksempler på blant annet i Lofotodden nasjonalpark.⁷⁴ En særrett kunne ha vært egnet til å redusere ferdsel fra nordmenn og turister som ikke utgjør lokalbefolkningen. En slik særrett vil også utruste lokalbefolkningen med et sterkere vern mot grunneiers eiendomsutnyttelse.

Det er imidlertid forskjell på en særrett til fiske, og en særrett i form av ferdselsrett. I Rt-1963-370 la flertallet vekt på at fiskeretten gjennom meget lang tids utøvelse hadde fått stor fasthet og stabilitet, at fisket hadde økonomisk betydning for rettighetshaverne og at grunneierne ikke hadde grepet inn overfor fiskerne. Fiske har i århundrer utgjort en del av livs- og næringsgrunnlaget for dem som bor langs sjøkanten. Det samme kan ikke sies om ferdselsretten i seg selv. Før i tiden var nok en lokalbefolkning ganske alene om å ferdes i sitt lokale naturområde, men det er sjelden tilfellet i dag. En ferdselsrett vil heller ikke gi den samme oppfordring til grunneier om å gripe inn i bruken. Samlet sett taler dette for at en

⁷² Tilsvarende tolkning Falkanger og Falkanger (2022) s. 398, Eriksen (2008) s. 115, Reusch (2012) s. 177, motsatt Rynning (1928) s. 58-63; se også Rt-1953-1435 om ferdselsrett for «enhver» (s. 1438).

⁷³ Stiftelsesgrunnlaget «festnede rettsforhold» eller «lokal sedvanerett» vil ikke drøftes.

⁷⁴ Thonhaugen, Fredriksen (2021).

høstingsrett nok lettere vil anses som en særrett enn en ferdsels- eller oppholdsrett.⁷⁵ Samtidig er det viktig å merke seg at vilkårene for alders tids bruk kjennetegnes ved at de er innbyrdes relative og fleksible.⁷⁶ Ofte vil det derfor bli et spørsmål om hvilken løsning som er den rimeligste.⁷⁷ Som tidligere nevnt, er denne pragmatismen et særtrekk ved den tingsrettslige juridiske metode. Disse særtrekkene kan tenkes å åpne for flere særretter med utspring i allemannsretten enn det vi har sett i rettspraksis hittil. Det gjelder særlig fordi «kollektive bruks- og besittelsesforhold er et «kjerneområde» for alders tids bruk-reglene.⁷⁸ Som drøftelsen har illustrert, er ikke nødvendigvis skillet mellom særrett og allemannsrett så stort.

5.3 Grensen mellom allemannsrett og særrett ved hevd

Problemstillingen er om hevdslova § 2 andre avsnitt kan hjemle hevd av allemannsrett. I Hevdslova §8 andre avsnitt heter det at «Likeins er hevdstida 50 år for rett til bruk for folket i ei bygd eller grend, eller i ein by eller annen vid krins».⁷⁹ En større personkrets kan dermed hevde særrett i form av bruksrett. Hensynet bak regelen er også her å verne om eksisterende rett, men vilkårene er kumulative. Det skjønnsmessige handlingsrommet er derfor mindre enn ved alders tids bruk.⁸⁰ For hevd er det et vilkår om aktsom god tro. Når det gjelder en større personkrets, er utgangspunktet ifølge forarbeidene det «folk flest [...] har visst om eller burde ha visst om».⁸¹ Det tilsier at hevd er mulig selv der noen få i personkretsen er i ond tro.

I § 8 første avsnitt heter det at hevd gjelder bruk som «ikkje viser seg av ei fast tilstellning». Verken ordlyd eller forarbeider gir avklaring på om hevd etter andre avsnitt følger denne regelen. I juridisk teori er det således uenighet om andre avsnitt kun kan anvendes på usynlige bruksretter, eller også på synlige bruksretter.⁸² Dette kan ha stor betydning. Ferdsel til fots er for eksempel ofte usynlig, mens høsting og opphold med leirbål kan være mer synlig.

⁷⁵ Se også HR-2001-4-B, hvor to reinbeitedistrikt kan se ut til å ha fått hjemlet særrett til beite i alders tids bruk.

⁷⁶ Eriksen (2008) s. 132.

⁷⁷ Op.cit. s. 92.

⁷⁸ Eriksen (2008) s. 370.

⁷⁹ Negative servitutter kan ikke hevdes jf. NUT 1961: 1 Rådsegn 6 – Om hevd s. 6.

⁸⁰ Eriksen (2008) s. 132.

⁸¹ NUT 1961: 1 s. 26. jf. s. 16.

⁸² Reusch (2012) s. 171 og Lid (1967) s. 292 forutsetter at bruksretten er usynlig, mens Falkanger, Falkanger (2022) s. 389, Brækhus, Hærem (1967) s. 79 og Berg (2005) s. 400 anvender bestemmelsen også på synlige bruksretter.

I Rt-1983-569 var spørsmålet om de som bodde og hadde fritidsbolig ved vannet Vansjø hadde fiskerett etter hevdsI. § 8 andre avsnitt. Høyesterett mente at det var tvilsomt om befolkningen i kommunene rundt sjøen falt inn under «krins», men tok ikke stilling til dette, da bruken ikke «har hatt den intensitet og det geografiske omfang» som var nødvendig for å hevde rett til fritt fiske i hele sjøen (s. 585). Dommen tilsier at en stor og ubestemt krets av personer kan hevde bruksrett, men at bruken må ha hatt en viss intensitet og omfang. At kretsen er ubestemt, ser ut til å følge også av forarbeidene, hvor det er «den som til kvar tid høyrer heime i krinsen» som hevder.⁸³ Dette ligger nært opp til rettighetshaverne til allemannsretten, som i utgangspunktet er alle og enhver, og derfor en ubestemt personkrets.

Et vilkår for hevd er at man går utover sin rett.⁸⁴ Dermed vil nok et tenkt tilfelle av hevd av allemannsrett gjelde en ferdselsrett i innmark, eller en høstings- eller oppholdsrett som er mer intensiv enn det som tillates etter allemannsrettens rettsgrunnlag. I RG-1978-1002 om ferdselsrett over innmark, uttalte retten om lokalbefolkningens rett at «det er hevdet en allemannsrett [...] til å bruke veien». Hertil heter det i juridisk teori at «dersom bruksretten blir erverva av ein «vid krins» etter hevdslova § 8 andre ledd, er det tale om ein allemannsrett».⁸⁵ Dette tilsier at det kan hevdes allemannsrett der denne går utover den rett som følger av lov og sedvane. Imidlertid har en underrettsdom begrenset verdi som rettskilde. Gjeldende rett kan derfor ikke utledes av denne dommen alene. Slik hevd er nok dessuten lite praktisk, da allemannsretten i seg selv ofte vil påberopes som hjemmelsgrunnlag. Videre, der en ferdselsrett hjemles i hevd, vil rettighetshaverne være umulig å skille fra besøkende, og det vil derfor være liten reell forskjell på slik ferdselsrett og ferdselsrett etter allemannsretten.⁸⁶ Forskjellen kommer derimot til syne ved en endring av retten, fordi en hevdet rett er en særrett med sterkere vern enn en allemannsrett.

Etter dette kan det legges til grunn at det er glidende overganger mellom en kollektiv særrett etablert etter hevdsI. § 8 andre avsnitt, og en allemannsrett.⁸⁷ Drøftelsen illustrerer at det ikke ser ut til å være noe særlig til skille mellom allemannsrett og særrett.

⁸³ NUT 1961: 1 s. 26.

⁸⁴ Se hevdsI. § 5.

⁸⁵ Berg (2005) s. 406; Eriksen (2008) s. 127 stiller seg kritisk til «hevd av allemannsrett» som begrepsbruk.

⁸⁶ Reusch (2012) s. 171-172.

⁸⁷ Berg (2005) s. 406.

6 Rettsdogmatisk: kan allemannsrett regnes som en særrett?

1.1 Tolkning i samsvar med «tida og tilhøva»

6.1.1 Hvor statisk er egentlig «statisk tingsrett»?

Den viktigste loven vi har om særrettigheter er servituttloven. Derfor er servituttloven et naturlig utgangspunkt for en rettsdogmatisk drøftelse av om allemannsrett kan anses som en særrett. Under dette punktet vil det først undersøkes om den statiske tingsretten er dynamisk. Deretter er problemstillingen om allemannsrett kan regnes som en særrett etter servituttloven § 1 i samsvar med tolkningsprinsippet om «tida og tilhøva».

I juridisk teori skilles det ofte mellom dynamisk og statisk tingsrett, hvor særretter regnes som en del av sistnevnte.⁸⁸ I tingsretten generelt gjelder likevel et prinsipp om at rettigheter må tolkes i samsvar med «tida og tilhøva».⁸⁹ Prinsippet kommer blant annet til uttrykk i servituttloven § 2. Her heter det at verken grunneier eller rettighetshaver skal bruke rådveldet sitt over eiendommen slik at det «urimelig eller uturvande er til skade eller ulempe» for den andre jf. første avsnitt. I avgjørelsen av om noe er urimelig skal det etter andre avsnitt blant annet legges vekt på hva som er i samsvar med «tida og tilhøva». Ifølge forarbeidene er bestemmelsen en «prinsippføresegn» som vel gjelder i «rettslivet i det heile».⁹⁰ Men regelen er «særskilt viktig» i forholdet mellom eier og servituthaver.⁹¹ Ordlyden av «tida og tilhøva», sett i sammenheng med servituttloven, tilsier at samspillet og grensegangen mellom ulike rettigheter til fast eiendom må tilpasse seg med tiden som går. En naturlig språklig forståelse tilsier at rettighetene må tolkes i samsvar med samfunnsutviklingen ellers. De såkalte «statiske» rettighetene er dermed dynamiske.

⁸⁸ For eksempel Falkanger, Falkanger (2022).

⁸⁹ Nordtveit (2015) s. 768, tilsvarende Bull (2010) s. 35.

⁹⁰ NUT 1961: 1 s. 45-46 og s. 35.

⁹¹ Op.cit. s. 46.

6.1.2 Vil tolkning i samsvar med «tida og tilhøva» innebære at allemannsrett kan anses som en særrett etter servituttloven § 1?

Hovedproblemstillingen er om en tolkning av servituttloven i samsvar med «tida og tilhøva» innebærer at allemannsrett faller inn under definisjonen av servitutt i servl. § 1.

Servl. § 1 første avsnitt, første setning slår fast at loven gjelder «særrettar over framand fast eigedom til einskilde slag bruk eller anna utnyttingsrådvelde» eller «til å forby einskilde slag verksemd, bruk eller tilstand». Det er dermed to alternativ som må drøftes.⁹²

Det første spørsmålet er om allemannsrett kan falle inn under ordlyden «særrettar over framand fast eigedom til einskilde slag bruk eller anna utnyttingsrådvelde».

Ordlyden av «fast eigedom» tilsier at det er snakk om rettigheter til selve grunnen med bygninger, ikke løsøre. Dette er også lagt til grunn i forarbeidene.⁹³ Ut ifra sammenhengen er det tydelig at loven først og fremst retter seg mot servitutter som hefter på grunneiendomsretten. Siden elver og innsjøer er underlagt offentlig og privat eiendom,⁹⁴ må disse falle inn under ordlyden. Videre tilsier ordlyden av «framand» at det er snakk om rettigheter benyttet av en annen enn grunneier.

De «særrettar» som servitutter utgjør må innebære «einskilde slag bruk eller anna utnyttingsrådvelde». Motsetningen til «særrettar» er «paking, tufteleige eller annan allmenn bruksrett» jf. servl. § 1 første avsnitt, andre setning. Sett i sammenheng tilsier ordlyden at servitutter er en snever og særskilt form for rådighetsutøvelse, så som å benytte vei eller hugge ved. En «allmenn bruksrett» tilsier motsetningsvis en bruksrett hvor rettighetshaveren har vid eller fullstendig rådighet over eiendommen, eller store deler av denne, slik som ved forpaktning og tomtefeste.⁹⁵ En servitutt er dermed en begrenset rettighet, som er mindre omfattende enn grunneiers rett. Videre, vil nok en naturlig språklig forståelse av «særrettar» tilsi at det er snakk om en selvstendig, individuell rett, eller i hvert fall en rettighet som er tilknyttet en begrenset krets av personer. Det kan naturlig nok ikke være snakk om en rett som tilkommer alle.

⁹² Alternativene omtales gjerne som positive og negative servitutter, se Falkanger, Falkanger (2022) s. 201.

⁹³ Ot.prp. nr. 8 (1967–1968) s. 33-36.

⁹⁴ Jf. Vannressursloven § 13.

⁹⁵ Falkanger (1974) s. 220.

Allemannsrett derimot er i utgangspunktet en rett for alle, det vil si en ubegrenset personkrets. Det i seg selv kan nok tale for at allemannsrett faller utenfor ordlyden. Det følger imidlertid av rettspraksis at allemannsrett kan gjelde en begrenset krets av personer. Barns Fiskerett-dommen gjaldt «en ny rettighet for allmennheten – eller riktigere: en aldersbestemt andel av den.» (48). Det kan tilsi at allemannsrett likevel faller inn under ordlyden. I tillegg er allemannsretter begrensede former for rettighetsutøvelse. Det kan være retten til å telte på en plass i en kortere periode og i en viss avstand fra bebyggelse, retten til å fyre bål under visse omstendigheter og retten til å ferdes fritt visse områder. Allemannsrett gir ikke en fullstendig rådighet over en eiendom, men nettopp en begrenset rettighet. Det tilsier at allemannsrett kan falle innunder ordlyden.

Det heter imidlertid i forarbeidene⁹⁶ at «Utanfor fell såleis det som er kalla allemannsrettar (uskuldige nytterettar)». Lovgiver har dermed eksplisitt valgt å utelukke allemannsretter. Det er et klart uttrykk for lovgivervilje som i utgangspunktet taler med tyngde for at allemannsrett ikke kan anses som servitutt etter servl. § 1. Det er derimot ingen klare begrunnelser i forarbeidene for hvorfor lovgiver har valgt en slik løsning, og det svekker uttalelsen noe. Uttalelsene svekkes ytterligere av at gamle forarbeider generelt har mindre vekt som rettskilde.⁹⁷

Spørsmålet i det følgende er derfor om en ordlydstolkning av servl. § 1 i samsvar med «tida og tilhøva», uttalelser i høyesterettspraksis og reelle hensyn fører til at allemannsrett kan falle inn under definisjonen av servitutt i servl. § 1, på tross av en klar lovgivervilje.

Barns Fiskerett-dommen er den viktigste dommen om allemannsrett i nyere tid. Forut for dommen hadde barn under 16 år ved lov blitt tilkjent en fiskerett med stang og håndsnøre i vassdrag.⁹⁸ Hovedspørsmålet i saken var om inngrepet i grunneiers rett var av en slik karakter eller av et slikt omfang at det utløste et grunnlovsmessig erstatningskrav. Selv om prinsippet om «tida og tilhøva» ikke ble eksplisitt nevnt, har Høyesterett flere viktige betraktninger om rettighetsinnhold og -endringer sett opp mot utviklingen ellers i samfunnet.

⁹⁶ Ot.prp. nr. 8 (1967–1968) s. 5.

⁹⁷ Høgberg, Sunde (2019) s. 85.

⁹⁸ Lov 15. mai 1992 nr. 47 om laksefisk og innlandsfisk mv. (lakse- og innlandsfiskloven - laksfl.) § 18.

Høyesterett uttalte for det første at «Som følge av den utvikling som skjer i samfunnet, har det i fellesskapets interesse vært nødvendig ved lov å pålegge grunneiere ulike begrensninger i rådigheten over sine eiendommer.» (42). Videre konstaterer Høyesterett at:

Allemannsretten eksisterer parallelt med grunneierens eiendomsrett, og det er slik sett et spenningsforhold mellom allmennhetens og grunneierens rett. [...] Det er vanskelig å tenke seg at de to rettsinstituttene skal være statiske og ikke kunne endre seg i samsvar med samfunnsutviklingen (46).

Uttalelsene kan tolkes dithen at endringer i samfunnet etter hvert som tiden går, med andre ord «tida og tilhøva», kan tilsi at grunneieres rådighet må begrenses til fordel for allemannsretten. Det var nettopp dette som skjedde ved den aktuelle lovendringen, som overførte en rett som fra gammelt av tilhørte grunneieren, til barn under 16 år. Den nye allemannsretten gjelder kun i ferskvann med spesielle redskaper for en begrenset krets av personer. En slik snever rett faller naturlig inn under ordlyden av servl. § 1.

Slik tolkning støttes ytterligere av uttalelser i Furumoadommen. Dommen gjaldt strid om gjerder i strandsonen var til hinder for allmennhetens ferdsel. Høyesterett uttaler at «preget av personlige rettigheter svekkes av at [allemannsrettene] tilkommer alle og enhver.» (s. 1170). I Barns Fiskerett-dommen tilkom ikke den nye allemannsretten «alle og enhver». Tvert imot gjelder retten kun en begrenset krets av personer. En motsetningsslutning av høyesterettsuttalelsen ovenfor tilsier at Barns Fiskerett-dommen styrker allemannsrettens preg av å være en særrett. Det taler for at allemannsrett kan falle inn under ordlyden i servl. § 1.

I Barns Fiskerett-dommen ble en ny allemannsrett stiftet ved lov. Uttalelsene om dynamikken i rettighetsforholdet mellom allemannsrett og grunneier, og endringer i takt med tiden, kan tolkes dithen at nye allemannsretter kan oppstå også *utenfor* ny lovgivning. Det understrekes av HR-2007-238-A (Yxney), som gjaldt strid om innholdet av allemannsretten på noen holmer utenfor Sandefjord. I tilknytning til frilufslovens formålsbestemmelse uttalte Høyesterett at «Vedtakelsen av formålsbestemmelsen og den begrunnelse som ble gitt i den forbindelse, er en viktig bekreftelse på at det er rom for en dynamisk rettsutvikling på dette området også uten ytterligere medvirkning fra lovgivers side.» (79). Og videre at «Samlet sett kan det neppe være tvilsomt at avveiningen av de motstående interesser i dag vil falle ut til fordel for allemannsrettene i større utstrekning enn ved vedtakelsen av frilufsloven.» (85). Uttalelsene tilsier at grensen mellom eiendomsrett og allemannsrett er i utvikling og at nye eller utvidede allemannsretter kan tenkes å oppstå også utenfor ny lovgivning.

Sett opp mot tolkningsprinsippet om «tida og tilhøva», så er ikke allemannsretten lenger en «uskyldig nyttesrett». Det er lenge siden allemannsrett var nødvendig for å kunne høste av naturen til livets opphold. Retten har i vel 100 år hatt et overveiende friluft- og rekreasjonsformål. I Furumoadommen uttalte Høyesterett at «utviklingen i det tjuende århundret har ført til en annen – og mer omfattende – bruk av rettighetene. [...] I våre dager er fritids- og friluftaspektet den viktigste begrunnelsen.» (s. 1169). Dette gjør at retten utøves på andre måter, og på andre steder enn tidligere. Nye måter å benytte seg av allemannsretten på, så som snøkiting, padlebrett, elterrensykling og hengekøyecamping, vil nok falle inn under allemannsretten.⁹⁹ Dermed vil det være aktiviteter som ikke uten videre kan forbys av grunneier. At allemannsretten utvikler seg i omfang og karakter uten å kunne avskjæres av grunneier,¹⁰⁰ gjør at allemannsretten i større grad enn tidligere får preg av å være en selvstendig rettighet.¹⁰¹ Denne forsterkningen tilsier at allemannsrett faller naturlig inn under ordlyden av «særrettar» i servl. § 1.

Rettshistorisk har et sentralt argument for å sondre mellom særretter og allemannsrett vært at retten ikke utpeker bestemte personer som rettssubjekt.¹⁰² Hvem som helst kan heller ikke gå til søksmål på vegne av allemannsretten. En privatperson må påvise rettskrav, aktualitet og tilknytning for å reise sak for domstolene.¹⁰³ Det innebærer for eksempel at en student fra Bergen ikke på prinsipielt grunnlag kan gå til søksmål mot utbygging av myr til hytteformål i Vinje kommune. Likevel er i dag utvilsomt, i motsetning til tidligere,¹⁰⁴ at en privatperson kan bringe allemannsrett inn for domstolene.¹⁰⁵ I tillegg har vi sett at allemannsretten de siste tiårene har blitt forsterket ved lov og rettspraksis.¹⁰⁶ Vi ser også at allemannsrett i økende grad tilstås erstatningsrettslig vern.¹⁰⁷ Disse forsterkningene styrker allemannsrettens preg av å være en selvstendig rett, og taler for at allemannsrett faller innunder ordlyden.

⁹⁹ Ifølge Dannevig (2010) s. 76 kan nye aktivitetsformer inngå i allemannsretten om de oppfyller friluftlovens formålsparagraf.

¹⁰⁰ Uttalelsene i Yxney-dommen tilsier at slik utvikling kan skje erstatningsfritt.

¹⁰¹ Reusch (2012) s. 457.

¹⁰² Reusch (2012) s. 462.

¹⁰³ Jf. tvl. § 1-3.

¹⁰⁴ Ved Friluftlovens vedtakelse var det først og fremst friluftsnemndene som kunne reise søksmål for å få fastslått allmennhetens rettigheter, jf. Reusch (2012) s. 380.

¹⁰⁵ Se for eksempel HR-2009-1121-U hvor ankeutvalgets avgjørelse understreker at det kan fremmes saker om allemannsrett på individuelt grunnlag.

¹⁰⁶ Både friluftlovens formålsparagraf (1996) og friluftlovens revidering (2011) hadde som uttalt målsetning å styrke friluftslivet, se Innst. O. nr. 60 (1995–1996) s. 1 og Innst. 400 L (2010–2011) s. 1.

¹⁰⁷ Se for eksempel vannressursloven § 49 og forurensningsloven §§ 56-57.

Også forhold i samfunnet for øvrig kan tilsi at allemannsrett ved tolkning i samsvar med «tida og tilhøva» kan falle innunder en naturlig språklig forståelse av servl. § 1. Et av de viktigste reelle hensyn i dag er nåtidens dypt alvorlige klima- og naturkrise. Krisen krever at vi som rettssamfunn ivaretar urørt natur. Allemannsretten skal sikre friluftslivet og dets naturgrunnlag. Mens vernet av grunneier sine interesser delvis er et vern av økonomiske interesser, som gjerne gjør at naturinteressene må vike. Det er rimelig å legge til grunn at særlig natur, men kanskje også klima, vil kunne ivaretas på en bedre måte hvis allemannsretten regnes som en særrett. Dette gjelder særlig i våre dager, hvor teknologiske fremskritt muliggjør store inngrep i naturen. Videre er eiendomsmarkedet i dag globalt. Tidligere gikk gjerne eiendom i arv, og grunneier var opptatt av bærekraftig bruk for senere generasjoner. I dag selges eiendom til ymse aktører, med svært ulike interesser. Dersom allemannsretter innfortolkes under servituttloven, vil allemannsrett i større grad kunne innskrenke rådighetsutøvelsen til grunneier. Samlet sett kan hensynet til natur- og klimakrisen tale for at allemannsrett faller innunder ordlyden i servl. § 1.

Et annet reelt hensyn er hensynet til nordmenns sosioøkonomiske helse. Nordmenn har høyere forventet levealder, lavere sykkelighet og dødelighet og bedre helsevaner enn gjennomsnittet i andre OECD-land.¹⁰⁸ Innenfor samfunnsmedisinsk forskning legges det til grunn at tilgang på uberørt natur er et norsk særtrekk som er sentralt for vår gode helse.¹⁰⁹ Naturen er knyttet til vår oppfattelse av trivsel og lykke, i alle samfunnslag.¹¹⁰ Av samme grunn som i forrige avsnitt, kan hensynet til helse tale for at allemannsrett må falle inn under ordlyden i servl. § 1.¹¹¹

Imidlertid vil nok en allemannsrett som særrett føre til flere rettstvister, og økte utgifter til rettssystemet. Det kan særlig by på problemer å fastslå hvem som er rettighetshaver. Dette er imidlertid ikke en ukjent problemstilling ved bruk av servl. § 1.¹¹² Hensynet til økonomi og effektivitet taler mot at allemannsrett skal anses som en særrett etter servl. § 1.

¹⁰⁸ OECD (2021) s. 22.

¹⁰⁹ Nylenna (2019) s. 73.

¹¹⁰ Op.cit. med henvisning til Fugelli og Ingstad (2001/2009).

¹¹¹ Se også medisinsk forskning på «skogsbadning» <https://www.nrk.no/ytring/natur-er-medisin-1.14159121> (lest 22.04.22).

¹¹² Se Falkanger, Falkanger (2022) s. 257: «Er det påheftet et handelsforbud på en eiendom, er det mange som kan være interessert i at forbudet etterleves.».

I juridisk teori har vi sett at det i over hundre år har vært delte meninger om allemannsrett kan regnes som en særrett. Mens noen forfattere skiller skarpt mellom allemannsrett og særrett,¹¹³ er det flere som har kritisert sontringen.¹¹⁴ Det viktigste teoretiske arbeidet som er gjort om allemannsrett det siste tiåret, er Marianne Reusch sin doktorgradsavhandling om emnet.

Servituttloven får her sterk kritikk:

Den grensen mot allemannsrettigheter som er valgt i servituttloven, er ingen logisk selvfølge eller rettslig nødvendighet. [...] Ut fra lovens ordlyd vil man kanskje kunne si at allemannsretten med de «forsterkningene» som har skjedd siden servituttloven ble vedtatt, i dag passer inn under definisjon om «særrettar over framand fast eigedom til einskilde slag bruk».¹¹⁵

Av nyere teori, går ikke Falkanger og Falkanger nærmere inn på problemstillingen. Arbeidet til Baldersheim, Eriksen og Reusch er på den annen side svært grundig. Dermed har disse arbeidene noe rettskildemessig vekt. Juridisk teori kan derfor tale for at allemannsrett faller innunder ordlyden i servl. § 1.

Samlet sett har allemannsretten i dag fått et sterkt preg av å være en selvstendig og også individuell rettighet. Samfunnsutviklingen har ført til at allemannsretten har nærmet seg særretten. Tolkingsprinsippet om «tida og tilhøva», høyesterettspraksis, flere reelle hensyn og juridisk teori taler for at allemannsrett kan falle inn under ordlyden av «særrettar» i servl. § 1. Samlet har disse rettskildene større vekt enn den klare, men gamle og ubegrunnede forarbeidsuttalelsen, samt hensynet til økonomi og effektivitet. Delkonklusjonen er derfor at allemannsrett etter en konkret vurdering kan falle inn under ordlyden «særrettar over framand fast eigedom til einskilde slag bruk eller anna utnyttingsrådvelde».

Det neste spørsmålet er om allemannsretter kan falle inn under ordlyden «særrettar [...] til å forby einskilde slag verksemd, bruk eller tilstand».

Ordlyden tilsier en rettighet som forbyr grunneier i å bruke eller utnytte eiendommen på en særskilt måte. Eiendommen kan således være beheftet med et handels-¹¹⁶ eller byggeforbud.¹¹⁷ Den vide ordlyden tilsier at mange ulike former for drift og bruk kan tenkes å falle innenfor, også veibruk og kraftverk.

¹¹³ Brækhus, Hærem (1964) s. 153, tilsvarende Falkanger, Falkanger (2022) s. 205.

¹¹⁴ Baldersheim (2009) s. 147 flg.; Borch (1920) s. 298; Eriksen (2008) s. 111.

¹¹⁵ Reusch (2012) s. 458.

¹¹⁶ NUT 1961: 1 s. 47.

¹¹⁷ Se HR-2011-369-A om strøksservitutt.

Drøftelsen for det første alternativet er også relevant her. Men det er særlig én Høyesterettsuttalelse i Yxney-dommen som ser ut til å gi et viktig bidrag for dette alternativet:

Fortsatt er det *nok* slik at allmennheten, med forbehold for sjikanetilfellene, ikke på privatrettslig grunnlag kan motsette seg at grunneieren tar et område i bruk på en måte som hindrer utøvelsen av allemannsrettene. Men selv om det jeg har gjengitt fra forarbeidene fremdeles er utgangspunktet, betyr det ikke at eiendomsretten og allemannsrettene ikke endrer seg i utviklingens medfør. (74) (kursivert her).

Det som her ble gjengitt var Friluftskomiteéns innstilling fra 1954, hvor utgangspunktet var det tradisjonelle synet på allemannsretten som en «uskyldig nyttesrett» Komiteén tilføyde imidlertid allerede den gang at «Mer enn en alminnelig veiledning er dette ikke. Sikkert nok gis det tilfelle hvor allemannsrettighetene er både til skade og ulempe for grunneieren, uten at han derfor har anledning til å motsette seg dem.» (s.24). Uttalelsen fra Høyesterett kan tolkes dithen at det i dag kan være mulig for allmennheten å motsette seg at grunneieren tar et område i bruk på en måte som hindrer utøvelsen av allemannsrettene. I så fall kan Høyesterett se ut til å åpne en liten luke for negative servitutter med utspring i allemannsretten.

En sikker tolkning av Høyesteretts uttalelser er nok uansett at negative servitutter med utspring i allemannsretten kan bli en mulighet i fremtiden. Slik tolkning er basert på utviklingen av rettighetsforholdet mellom allemannsrett og grunneier, det vil si «tida og tilhøva». Et tenkt eksempel kan være et forbud mot særskilte installasjoner i naturen. Det kan tenkes et forbud mot vindkraftutbygging begrunnet med at faren for isnedfall gjør det umulig for allmennheten å ferdes i området vinterstid. Grunneier har da tatt et område i bruk «på en måte som hindrer utøvelsen av allemannsretten».

Heller ikke for dette alternativet er ordlyden i seg selv til hinder for at allemannsrett kan falle inn under en naturlig språklig forståelse av servl. § 1. En tolkning av ordlyden i samsvar med prinsippet om «tida og tilhøva» og uttalelsen i Yxney-dommen taler for at allemannsrett faller innunder ordlyden. I samme retning taler de reelle hensyn og juridisk teori som er gjort rede for ovenfor. Samlet sett får disse momentene større vekt enn de gamle forarbeidsuttalelsene. Delkonklusjonen er derfor også her at allemannsrett etter en konkret vurdering kan falle inn under ordlyden «særrettar [...] til å forby einskilde slag verksemd, bruk eller tilstand».

Konklusjonen er at allemannsretter kan anses som en særrett ved å falle inn under definisjonen av servitutter i servl. § 1 etter en tolkning i samsvar med «tida og tilhøva».

7 Rettspolitisk: er det behov for en lovendring?

7.1 Skotsk lovreform til sammenligning og inspirasjon

7.1.1 Allemannsrett er ikke unikt for Norge

I store deler av Europa er allemannsrett helt vanlig. Sveits og Østerrike lovfestet allmenn ferdselsrett flere tiår før vi fikk vår egen friluftslav.¹¹⁸ Ulike former for allemannsrett finner vi blant annet i hele Norden, og i Tyskland, England og Skottland. Skottene lovfestet allemannsrett for bare tyve år siden som en del av en nærmest revolusjonerende lovreform. I dette punktet vil vi først se at norsk og skotsk rett generelt har flere likhetstrekk (7.1.2). Videre vil vi se at skottene innførte en svært inngripende lovreform som utvidet lokalbefolkningens rett på bekostning av grunneiernes rett (7.1.3).

7.1.2 Innføringen av allemannsretten var bare første steg –

I Skottland er det lang tradisjon for allmennhetens adgang til landområder i rekreasjonsøyemed. Skotske landeiere har i stor grad akseptert at turgåere ferdes fritt i naturområder og på fjellet.¹¹⁹ Ved årtusenskiftet ble det satt i verk et omfattende lovarbeid for å reformere eiendomsretten. Føydalsystemet skulle avvikles.¹²⁰ Et nøkkelelement ved lovgivningsarbeidet var «to create new rights of access, of community ownership and of crofting community ownership».¹²¹ Lovreformen skulle dermed ikke bare innføre allemannsrett,¹²² men også tilrettelegge for eiendomskjøp for lokalsamfunn og små landbruksfellesskap (torp). Land Reform (Scotland) Act 2003 ble vedtatt i 2003.

¹¹⁸ Reusch (2012) s. 93 og 95.

¹¹⁹ Jarman (2007) s. 207-232.

¹²⁰ Føydalsystemet ble offisielt avskaffet ved The Abolition of Feudal Tenure etc. (Scotland) Act 2000.

¹²¹ Draft Land Reform (Scotland) Bill 2001 (Draft Bill) s. 3.

¹²² Land Reform (Scotland) Act 2003 (Land Act), Part 1.

Formålet med den nye allemannsretten var ifølge forarbeidene¹²³ «to create greater opportunities for people to enjoy the countryside», og dermed fremme såkalt «social inclusion» ved å forbedre allmennhetens helse og livskvalitet.¹²⁴ Hovedregelen for allemannsretten følger av artikkel 1 (1)-(3), som slår fast at: «Everyone has the statutory rights [...] to be, for any of the purposes set out [...] below, on land; and the right to cross land.» Loven bygger dermed på et prinsipp om at alle områder i utgangspunktet er tilgjengelig for allmennheten. Unntak er særlig spesifisert. Dette ligner på det norske systemet etter frilufsloven, hvor allemannsretten gjelder overalt med unntak for innmark.

Ferdsels- og oppholdsrett, «access rights», er presisert i artikkel 1 (4) a) som å omfatte «going into, passing over and remaining on [land] and then leaving it; or any combination of those». Det er uttrykkelig lovfestet at «access rights» kan utøves i tre øyemed: rekreasjonsformål, undervisningsformål og visse kommersielle formål jf. 1 (3). I norsk rett legger frilufslovens formålsparagraf vekt på ferdselsrett og friluftsliv, men presiserer ikke hva slags formål retten skal ha. Det er likevel klart at også undervisning og næringsvirksomhet er viktige formål for utøvelsen av allemannsrett i dag. Når det gjelder formål, ser det derfor ut til at norsk rett i hovedsak samsvarer med skotsk rett.¹²⁵

Om de særskilte formene for allemannsrett følger det av veilederen¹²⁶ at «access rights extend to wild camping». Slikt opphold er «lightweight, done in small numbers and only for two or three nights in any one place». Tilsvarende hovedlinjer finner vi i den norske bestemmelsen for rasting og telting i fril. § 9. Det er likevel et gjennomgående trekk at skotsk regulering av allemannsrett er mer detaljrik enn den norske. Vi finner for eksempel prinsippet om sporløs ferdsel i den skotske reguleringen¹²⁷. I Norge følger nok dette prinsippet av sedvane.

En viktig bestemmelse er artikkel 2 (1) som fastslår at «A person has access rights only if they are exercised responsibly». Ferdsels- og oppholdsretten er dermed betinget av at retten utøves forsvarlig. Etter min mening er dette rimelig likt det norske utgangspunktet. I fril. § 2 (1) heter det for eksempel at «I utmark kan enhver ferdes til fots hele året, når det skjer hensynsfullt og med tilbørlig varsomhet». Bestemmelsen må tolkes i samsvar med § 11 (1),

¹²³ Draft Bill s. 4.

¹²⁴ Op.cit. s. 3.

¹²⁵ Tilsvarende Reusch (2012) s. 225.

¹²⁶ Scottish Outdoor Access Code s. 115. Veilederen utfyller og presiserer lovens bestemmelser, og er hjemlet i lovens artikkel 10. Reusch (2012) s. 81 anser veilederen som en mellomting mellom en forskrift og et rundskriv.

¹²⁷ Op.cit. s. 115.

som fastsetter en generell aktsomhetsplikt. Reusch mener imidlertid at norsk og skotsk rett skiller seg på dette punktet.¹²⁸ Slik jeg forstår henne, tar norsk allemannsrett utgangspunkt i en «rett før plikt», mens skotsk rett tar utgangspunkt i en «plikt før rett» En slik forskjell har neppe noen praktisk betydning, men det kan ha en pedagogisk funksjon å formulere det slik skottene gjør.¹²⁹ Det er i allmennhetens, grunneierens og ikke minst naturens interesse at utøvere av allemannsrett ikke bare er bevisste sin rett, men også sin plikt.

Den skotske lovsystemet bygger videre på at allmennhetens rettigheter og plikter er etterfulgt av de motsvarende rettigheter og plikter for grunneieren. Hovedregelen om grunneiers plikter finner vi i artikkel 3 (1), som fastslår at «It is the duty of every owner of land in respect of which access rights are exercisable to use and manage the land; and otherwise to conduct the ownership of it, in a way which, as respects those rights, is responsible». Dette skiller seg fra allemannsretten i Norge. I Friluftsløven er det flere bestemmelser som omhandler grunneieres rettigheter,¹³⁰ men ingen bestemmelser som direkte omhandler grunneiers plikt til å respektere allemannsretten.¹³¹ Også her hadde det nok hatt en pedagogisk funksjon å fastslå grunneiers plikter i norsk rett.

Vi ser at både skotsk og norsk lovgivning har skjønnsmessig utformede regler og utstrakt bruk av rimelighetsregler som det overlates til domstolene å fastlegge det nærmere innholdet i, såkalte rettslige standarder.¹³² Eksempler på dette er «tilbørlig» og «responsibly». Vi har også sett at begge land bygger på et utgangspunkt om fri ferdsel, med positiv angivelse av unntak. I tillegg er det likheter når det gjelder allemannsrettens formål. Dermed er det mange likhetstrekk i reguleringen av allemannsretten.

7.1.3 – i en skotsk reformering av eiendomsretten

En målsetning for den skotske lovreformen var «to remove the land-based barriers to the sustainable development of rural communities».¹³³ Det skulle oppnås ved «increased diversity [og] «increased community involvement» [...] in the way land is owned and used».

¹²⁸ Reusch (2012) s. 79.

¹²⁹ Op.cit. s. 79-80.

¹³⁰ Se for eksempel fril. § 11 (2).

¹³¹ Det nærmeste vi kommer en pliktregel er nok forbudsbestemmelsen i fril. § 13, som fastsetter at grunneier i utgangspunktet ikke er berettiget til å vanskeliggjøre allemannsretten.

¹³² Reusch (2012) s. 16.

¹³³ Draft Bill s. 4.

Skotske lovgivere så det dermed som et viktig mål at eiendom og eiendomsforvaltning ble fordelt på flere, og helst lokale, hender. Dette for å på best mulig måte fremme bærekraftig utvikling av lokalsamfunn i distriktet. Målsetningen må sees i sammenheng med at rundt 57% av all grunn i Skottland er privateid, og at omtrent halvparten av landlige eiendommer eies av kun 432 grunneiere.¹³⁴

For å oppnå målsetningen skal loven tilrettelegge for at «community bodies» (heretter CB) får kjøpe land.¹³⁵ CB er definert i lovens artikkel 34, som «companies» (1), særskilte «organisations» (1A) og «society» (1B), men listen er ikke uttømmende. Den vide ordlyden åpner for eksempel for at innbyggere i et lokalsamfunn kan gå sammen om å stifte et eiendomsselskap. Det første steget i kjøpsprosessen er å registrere interesse i eiendom som den aktuelle CB kan påvise direkte tilknytning til, jf. art. 38 (1) (b) (i-iv). Flere vilkår må innfris. Hovedformålet med registreringen må være «sustainable development», den aktuelle CB må ha tilstrekkelig «level of support» «within the community» og registreringen må være i «public interest». Vilklårene sørger for at det nettopp er lokalsamfunnets interesser som blir ivaretatt ved kjøp og forvaltning av eiendom.

En CB som har registrert interesse «have the security of knowing that the land cannot now be sold without their interest being taken into account».¹³⁶ Grunneier er da «prohibited from transferring that land» [...] or taking any action with a view to the transfer of that land [...] except in accordance with this [...] Act» jf. art. 40 (1). Videre har CB “the right to buy land in which a community interest has been registered” når grunneier gir “notice [...] that a transfer is proposed”, jf. art. 47 (1). Deretter må CB vurdere om den vil «exercise its right to buy» jf. art. 49 (2) (a). Sett i sammenheng tilsier bestemmelsene at når en grunneier ønsker å legge ut en eiendom for salg, så må hen først gi beskjed til en eventuell CB som har registrert interesse i eiendommen. Videre følger det av en naturlig språklig forståelse av bestemmelsen at en CB har forkjøpsrett til å kjøpe eiendommen. En forkjøpsrett er et effektivt tiltak for å ivareta lokalbefolkningens interesser. Samtidig innebærer det et inngripende tiltak mot grunneiere («landowners»). Det gjør at grunneiere ikke lenger kan selge til hvem som helst og til hvilket som helst formål.

¹³⁴ Picken, Nicolson (2019).

¹³⁵ Land Act Part 2.

¹³⁶ Draft Bill s. 4.

Loven er desto mer inngripende i reguleringen av «crofting community right to buy».¹³⁷ Vilkårene for å utgjøre en «crofting community» (heretter CC), og vilkårene for kjøp, tilsvarer i det store og hele vilkårene for en CB.¹³⁸ Loven åpner for at en CC kan kjøpe eiendom når som helst, uavhengig av om eiendommen er til salgs, og uavhengig av samtykke fra grunneier.¹³⁹ I ettertid har Community Empowerment (Scotland) Act 2015 og Land Reform (Scotland) Act 2016 ytterligere forsterket lovreformen, og gjort den desto mer inngripende overfor grunneier. Grunneiere kan nå tvinges til å selge «abandoned, neglected or detrimental land»¹⁴⁰ til en CB. De kan også tvinges til å selge eiendom til CB for «further sustainable development».¹⁴¹ Det betyr at både CC og CB i dag har rett til å kjøpe eiendom uten grunneiers samtykke.

Nyere statistikk fra den skotske regjeringen viser at andelen eiendom som i dag er eid av «communities» har økt betraktelig siden loven trådte i kraft.¹⁴² Fra 2000 til 2020 har andelen «community groups» som eier fast eiendom¹⁴³ seksdoblet seg.¹⁴⁴ Hele 80% av slik eiendom befinner seg i landlige områder («rural»)¹⁴⁵. Statistikken viser at målsetningen for lovreformen er på vei til å lykkes. Eiendom eies og forvaltes nå av flere, og lokale, hender. Så vidt meg bekjent har ikke lovreformen blitt prøvd ved Den europeiske menneskerettighetsdomstol (EMD). Foreløpig viser derfor den skotske lovreformen hvor langt nasjonal lovregulering kan gå i å regulere grunneiers rett uten at reguleringen er i strid med europeiske forpliktelser.

¹³⁷ Land Act Part 3.

¹³⁸ Se art. 74.

¹³⁹ Land Act art. 77.

¹⁴⁰ Land Act Part 3A.

¹⁴¹ Land Reform (Scotland) Act 2016 Part 5.

¹⁴² Scottish Government (2021).

¹⁴³ Op.cit. Begrepet «assets», tilsvarer med få unntak «land and/or buildings».

¹⁴⁴ Figur 3.

¹⁴⁵ Figur 4.

7.2 Er norsk eiendomsrett bærekraftig?

7.2.1 Det er behov for å tenke nytt om grunneiers rett

Vi har sett at norsk og skotsk regulering av allemannsrett har flere likhetstrekk. Vi ser også hvor inngripende den skotske lovreformen er, og at den gir en pekepinn på hvor langt nasjonal lovgivning kan gå i å innskrenke grunneiers rett. Under dette punktet er problemstillingen om det er behov for en lovendring fra et overordnet og politisk ståsted.

Et naturlig utgangspunkt for en kritisk vurdering av norsk eiendomsrett, er å se på hvilke avveininger som ligger til grunn når lovgiver fastsetter grensen mellom eiendomsrett og andre rettigheter. En slik vurdering finner vi tilknyttet prinsippbestemmelsen i servituttloven § 2. I forarbeidene¹⁴⁶ heter det at «dei som har ein rett, skal bruke han så skånsamt at han ikkje i utrengsmål kjem til meins for motparten, gjeld vel i rettslivet i det heile». Samtidig «skal både rettshavaren og grunneigaren ha frie hender til å gjera seg nytte av dei tekniske og andre framsteg som tida og tilhøva fører med seg». Utgangspunktet er at grunneier skal kunne gjøre seg nytte av teknologiske fremskritt. Om hen vil hugge ned skogen til biobrensel, starte opp gruvedrift for sjeldne metaller¹⁴⁷, eller bygge veier brede nok for transport av sytti meter lange vindmøllevinger¹⁴⁸, så står grunneier i utgangspunktet fritt til det.

Lovgiver presiserer imidlertid at «nye servituttar – slike som ikkje er vanlege eller ialfall ikkje kjende frå før – eller gjeld det nye eller ukjende bruks- eller driftsmåtar [...]. Særlig for desse tilfelle er det om å gjera at lova gjev den rettleiing som partar og domstolar treng».¹⁴⁹ Det viktigste hensynet når rettighetsforholdet skal fastlegges i nye tilfeller er «omsynet til best mogleg utnytting». Dermed er vi inne på et sentralt spørsmål. Hva er best mulig utnyttelse av eiendom?

¹⁴⁶ NUT 1960: 1 s. 46.

¹⁴⁷ Andersen, Trøen (2022).

¹⁴⁸ Stranden (2020).

¹⁴⁹ NUT 1960: 1 s. 35.

I Friluftsløven gjør utstrakt bruk av rettslige standarder at det nærmere innholdet av normene skal kunne tilpasses nye samfunnsforhold. I juridisk teori er det likevel tatt til orde for at slik utforming ikke er tilstrekkelig til å løse dagens (og morgendagens) problemstillinger.¹⁵⁰ For eksempel, da servitutlova, hevdsløva og friluftsløven ble vedtatt, var hensynet til landbruket viktig ved avgjørelsen av hva som var best mulig utnyttelse av eiendom. I dag er andre næringsinteresser blitt viktigere enn landbrukshensyn. Nå kan grunneier selge eiendom til utenlandske eiere, og tillate enorme, irreversible inngrep i naturen som var utenkelig da lovene ble vedtatt. Slik samfunnet er i dag, virker de gamle lovene utdatert. Hensynet til økonomisk utnyttelse må i større grad enn før balanseres mot hensynet til friluftsliv og en levedyktig natur. Dette følger også av den konstitusjonelle plikten i GrL. § 112.

Den skotske lovreformen ble drevet frem av politiske krefter. Det skinner tydelig igjennom. For eksempel i målsetningen om «social inclusion», som i juridisk teori er omtalt som en variant av å gi makt til folket.¹⁵¹ I boken «Le Capital au XXIe siècle» analyserer samfunnsøkonom Thomas Piketty inntektsulikhet i vestlige land siden den industrielle revolusjon og frem til i dag. Et av hans hovedfunn er at forskjellene innad i landene øker.¹⁵² Formue- og inntektsulikheten nådde et toppunkt i perioden 1980-2010. I dag er det historisk få hender som eier og forvalter formue, og det skaper sosial og økonomisk ustabilitet. Vi har sett at skotske lovgiverne så på fordeling av eiendom på flere hender som sentralt for en bærekraftig distriktsutvikling.¹⁵³ Det er ukontroversielt å legge til grunn at fordeling av eiendom på flere hender også har brede økonomiske og sosiale fordeler. Av denne grunn er mindre ulikhet i og mellom land et av FN's bærekraftsmål.¹⁵⁴ Det gjør at progressive eiendomsregler spiller en viktig rolle. Best mulig utnyttelse av eiendom må være den utnyttelsen som er bærekraftig i vid betydning.¹⁵⁵ Utnyttelsen må ivareta hensynet til natur og klima, og hensynet til sosial likhet. Det må i større grad fremgå av lovgivningen, og derfor er det behov for en lovendring.

¹⁵⁰ Reusch (2012) s. 18.

¹⁵¹ Gray, Gray (2009) s. 114.

¹⁵² Piketty (2013). Forskjellene mellom land ser derimot ut til å bli mindre jf. Rosling (2020).

¹⁵³ Scottish Land Commission (2019): «concentrated ownership hampers economic development and causes serious and long-term harm to the communities affected».

¹⁵⁴ Figur 1 nr. 10.

¹⁵⁵ Hensynet til bærekraftig forvaltning er ikke et nytt argument på eiendomsrettens område. For eksempel var det i 1899 en stor diskusjon rundt vedtagelsen av en jaktlov som ga grunneier enerett til jakt på sin eiendom. I juridisk teori er det lagt til grunn at loven innebar en utvidelse av grunneiers rett på bekostning av allmennhetens rett. Det avgjørende argumentet ved vedtagelsen av loven var bevaring av viltbestanden, jf. Austenå (1965) s. 310-312.

7.2.2 Hvordan bør en bærekraftig eiendomsrett se ut?

Problemstillingen er hvordan en rettsutvikling kan se ut, og om skotsk rett, på grunn av likhetstrekkene med norsk rett, kan være et eksempel til etterfølgelse.

Vi har sett at det har pågått en debatt om eiendomsretten i over hundre år. Debatten har ikke stilnet. Tvert imot. Særlig kritikken mot sontringen mellom særrett og allemannsrett øker i styrke. Den juridiske teorien er nyttig fordi den viser at eiendomsrett, og særlig grunneiers rett, ikke er hugget i stein. Eiendomsretten er fullt mulig å endre ved lov, også på radikalt vis. Likhetstrekkene mellom skotsk og norsk rett, gjør den skotske lovreformen inspirerende i et rettspolitisk perspektiv. Landene er også like på den måten at begge har store naturområder og lang tradisjon for bruk av naturen i rekreasjonsøyemed. En mulig lovendring kan være å følge eksempelet med CB og CC ovenfor. En slik lovreform vil gi lokalbefolkningen, på visse vilkår, rett til å kjøpe eiendom i sitt lokalområde, også uten grunneiers samtykke.

Det finnes også alternativer til en radikal lovreform. Vi har sett at allemannsrett nærmer seg en særrett. Vi har også sett at det er rettskildemessig grunnlag for å anse allemannsrett som en servitutt etter servl. § 1. Om slik tolkning likevel ikke fører frem, kan alternativet være å lovfeste allemannsrett som en særrett. Det kan for eksempel gjøres ved å eksplisitt lovfeste allemannsrett som en servitutt. Dermed vil lokalbefolkningen utrustes med en rett som både gir dem søksmålsadgang, og erstatningsrettslig vern. På den måten får vi rettigheter som avgrenser og utvikler eiendomsretten i en mer bærekraftig retning. En konsekvens vil også være at rettigheter til eiendom tilfaller flere, og lokale, hender. Dette vil nok innebære betydelige økonomiske, men også sosiale, endringer som kan bidra til å utjevne forskjeller innad i Norge i tråd med FNs bærekraftsmål. Friluftsliv og hensynet til urørt natur kan få enda større betydning i fremtiden. En slik særrett vil kunne gjøre eiendomsretten mer bærekraftig også i et natur- og klimaperspektiv.

Etter min mening er det i dag et stort behov for å gjennomgå reguleringen av eiendomsrett i Norge. Jeg håper at dette arbeidet kan brukes som inspirasjons- og argumentasjonsgrunnlag for en debatt om bærekraftig eiendomsrett.

8 Utvidelse eller etablering av allemannsrett og spørsmålet om erstatning

8.1 Lovgiver står fritt å regulere eiendomsretten

Grensen mellom grunneiers rådighetsrett og allmennhetens rettigheter kan endres gjennom lovgivning. Som Inge Lorange Backer skriver: «Utgangspunktet blir som ellers: Stortinget står fritt. Spørsmålet er bare om endringene i allemannsretten kan utløse en rett til erstatning».¹⁵⁶ En utvidelse eller etablering av allemannsrett vil berøre utallige grunneiere. Hensynet til rettsøkonomi og rettssystemets effektivitet tilsier at slik lovregulering må skje erstatningsfritt. Problemstillingen her vil være hvor grensen går for lovgivers handlingsrom ved utvidelse eller etablering av allemannsrett i relasjon til Grunnloven § 105 og Den europeiske menneskerettighetskonvensjonens første tilleggsprotokoll artikkel 1 (EMK P 1-1).

8.2 Grensen mellom erstatningsbetinget og erstatningsfritt inngrep etter Grl. § 105 og EMK P1-1

Hovedproblemstillingen er om utvidelse eller etablering av allemannsrett kan gå klar av erstatningsplikten i Grl. § 105 og EMK P1-1.

Det første spørsmålet er om utvidelse eller etablering av allemannsrett kan gå klar av erstatningsplikten i Grl. § 105.

Grunnloven § 105 fastslår at «Krev omsyn til samfunnet at nokon må gje frå seg sin faste eller rørlege eigedom til offentleg bruk, skal ho eller han få fullt vederlag av statskassa». Ordlyden tilsier at bestemmelsen gir rett til full erstatning ved avståelse av eiendom i samfunnets tjeneste. Videre tilsier ordlyden at det ikke er tilstrekkelig at det foreligger et inngrep i eiendomsretten. For at erstatningsvernet skal komme til anvendelse, må inngrepet være

¹⁵⁶ Backer (2007) s. 467.

ekspropriasjonsartet.¹⁵⁷ Det tilsier at inngrep hvor eiendommen fremdeles er i behold, i utgangspunktet ikke vil være erstatningsbetinget. Dermed får vi et skille mellom erstatningsbetinget eiendomsavståelse og regulering av innhold og utøvelse som medfører en erstatningsfri rådighetsinnskrenkning.¹⁵⁸ Det sentrale spørsmålet er hvor grensen går mellom et erstatningsbetinget og et erstatningsfritt inngrep.

I praksis er det flere eksempler på at lovgiver har utvidet eller etablert allemannsrett uten at det har gitt erstatning etter Grl. § 105. I 2011 ble Friluftsløven tilført en ny bestemmelse som utvidet ferdselsretten på vei og sti «i innmark som fører til utmark», til også å gjelde ridning og sykling.¹⁵⁹ I Rt-1970-67 (Strandlovdømmen) var spørsmålet om en lov som innførte byggeforbud i 100-metersbeltet langs sjøen ga rett til erstatning til grunneierne. Høyesterett kom enstemmig til at inngrepet var erstatningsfritt. Retten la særlig vekt på flere forhold. Fordi inngrepet var et forbud, dreide det seg om en rådighetsinnskrenkning, ikke en eiendomsavståelse. Dessuten var forbudet gjort generelt, slik at det rammet grunneierne likt.¹⁶⁰ Videre la Høyesterett avgjørende vekt på to forhold. For det første var loven tidsbegrenset. For det andre var formålet med byggeforbudet å møte et sterkt behov for planmessig disponering av arealene langs kysten (s. 73). Dette behovet skyldtes dels allmenhetens friluftsinnteresser. I vurderingen av erstatning ved en rådighetsinnskrenkning, er dermed både formålet og «likhetsprinsippet» av sentral betydning.

I Barns Fiskerett-dommen slo Høyesterett fast at etableringen av en ny høstingsrett var et erstatningsfritt inngrep i eiendomsretten. Dette på tross av at retten innebar et klart rettighetstap for grunneier. Høyesterett foretar en grundig drøftelse av grensen mellom erstatningsbetingede og erstatningsfrie inngrep etter Grl. § 105. I avsnitt 42 viser Høyesterett til det tradisjonelle skillet etter Grl. § 105 om «inngrep som bare innebærer en rådighetsinnskrenkning» og «inngrep som fører til at rettigheter over eiendommen blir overført til andre».¹⁶¹ Ved rene rådighetsinnskrenkninger, så som forbud, skal det «meget til»

¹⁵⁷ Mestad, Michalsen (2021) s. 1190.

¹⁵⁸ Se Rt-1918-403 s. 405-407, Strandlovdømmen samt Solheim (2010) s. 90 og 92-93.

¹⁵⁹ Fril. § 3a jf. Prop. 88 L (2010–2011) s. 39.

¹⁶⁰ Om et generelt forbud uttaler Høyesterett blant annet: «[...] denne gruppe omfatter mange og er tilfeldig sammensatt [...]» s. 75.

¹⁶¹ HR-2004-2115-A (42), med videre henvisninger til Rt-1918-403 og Rt-1970-67.

før inngrepet er erstatningsbetinget (43).¹⁶² Inngrepet etter laksfl. § 18 derimot bar i større grad preg av å være en rettighetsoverføring.¹⁶³

Som påpekt av Andenæs i «Statsforfatningen i Norge» (2004) side 359, er en rådighetsinnskrenkning av negativ art. Den forbyr en viss utnyttelse av eiendommen, mens en ekspropriasjon i tradisjonell forstand innebærer at eiendommen eller rettighet over eiendommen helt eller delvis overføres til andre. I vår sak får rettighetshaverne – barn under 16 år – tilført en fiskerett som uten lovbestemmelsen eksklusivt ville ha ligget på grunneierens hånd. Sett med rettighetshavernes øyne har situasjonen likhet med en regulær overføring av rett til fast eiendom. Det særegne er situasjonen for grunneieren ved at han fortsatt har i behold sin fiskerett, selv om den for fiske med stang og håndsnøre altså ikke lenger er en enerett. Det inngrep i grunneierens rett som skjer ved etableringen av fiskerett for barn i lakse- og innlandsfiskloven § 18, inneholder således elementer fra begge disse to kategorier inngrep (43).

Høyesterett legger dermed til grunn at inngrepet etter laksfl. § 18 er en mellomting mellom en eiendomsavståelse og en rådighetsinnskrenkning. Det er snakk om et mer inngripende inngrep enn for eksempel et forbud, som i Strandlovdommen, men samtidig er det ikke en ren eiendomsavståelse, siden grunneier beholder sin rett. For et slikt inngrep fastslår Høyesterett at erstatningsspørsmålet må løses med utgangspunkt i den dynamiske utviklingen av eiendomsretten og allemannsretten: «Utformingen av allemannsrettene har således ikke ligget fast, men utviklet seg etter endrede forhold, og slik at det har vært et visst handlingsrom for lovgiveren i grenseoppgangen mot eiendomsretten» (47). Spørsmålet om det konkrete inngrepet i saken lå innenfor lovgivers handlingsrom, berodde på en helhetlig vurdering (57 flg.). For det første var det tale om et «generelt utformet inngrep» som retter seg mot alle grunneiere i vassdragsområder. Videre var formålet med bestemmelsen sentralt: «Det er tale om i utviklingens medfør å tilgodese samfunnets interesser i at våre naturressurser blir utnyttet på en hensiktsmessig måte». Av større betydning var det at den nye retten var forutsatt å innebære et «mindre vesentlig inngrep». Retten er aldersbestemt, gjelder kun med visse fiskeredskap, er begrenset i tid og enkelte vassdrag er unntatt (51). I tillegg til at inngrepet på denne måten var klart avgrenset, så var det tatt med en unntaksbestemmelse i §18. Her heter det at «Der fiske etter denne paragrafen vil være til skade for fiskekulturtiltak eller hvor barns fiske er til vesentlig fortrenghet for rettighetshavernes fiske, skal departementet regulere utøvelsen av fisket». Unntaksbestemmelsen fikk avgjørende betydning for å vurdere retten som et «mindre vesentlig inngrep» (60-61), og dermed erstatningsfri.

¹⁶² Jf. Strandlovdommen s. 73.

¹⁶³ Jf. også Reusch (2012) s. 341.

Rettspraksis viser at grensen mellom erstatningsbetinget og erstatningsfritt inngrep etter Grl. § 105 bygger på en helhetlig vurdering. En forutsetning for at inngrepet var erstatningsfritt i Barns Fiskerett-dommen, var at grunneier beholdt sin rett.¹⁶⁴ Det viktigste momentet var at inngrepet utgjorde et «mindre vesentlig inngrep». Her var tilstedeværelsen av en unntaksbestemmelse, en sikkerhetsventil, av avgjørende betydning. Videre var likhetsprinsippet og formålet sentralt. Begge dommene understreker at allmennhetens friluftsliv er en viktig fellesskapsinteresse.¹⁶⁵ Fra rettspraksis kan vi dermed utlede tre sentrale momenter ved vurderingen av om et inngrep er erstatningsfritt: inngrepets omfang, inngrepets formål og likhetsprinsippet.

På et mer overordnet nivå er det viktig å merke seg at lovgivers «handlingsrom» må avgjøres ut ifra samfunnsutviklingen.¹⁶⁶ Barns Fiskerett-dommen gir prinsipielt uttrykk for at grensen mellom grunneiers rett og allemannsrett er dynamisk, og kan justeres av lovgiver.¹⁶⁷ Her kan nok betydningen av Grl. § 112 trekkes inn. Grl. § 105 må tolkes i samsvar med denne bestemmelsen.¹⁶⁸ Grl. § 112 fastslår at «Alle har rett til [...] ein natur der produksjonsevna og mangfaldet blir haldne ved lag» og at «Naturressursane skal disponerast ut frå ein langsiktig og allsidig synsmåte som tryggjer denne retten òg for kommande slekter» jf. første avsnitt. Ordlyden tilsier at staten har som samfunnsoppgave å sikre rett til natur for alle og enhver. I tillegg må staten forvalte, eller disponere, naturen på en måte som sikrer retten til natur også for fremtidige generasjoner. En måte å sikre rett til natur for alle og enhver, i dag og for fremtiden, kan være å sikre allmennheten tilgang til naturen. Den økende verdien av friluftslivet og dens naturgrunnlag, og hensynet til dagens natur- og klimakrise, kan få betydning for lovgivers spillerom etter Grl. § 105.¹⁶⁹

Ved utvidelse av allemannsrett er det en rett som allerede er etablert som blir utvidet. Et eksempel er fril. § 3a nevnt ovenfor. En etablering av en ny allemannsrett innebærer en rett til bruk hvor det fra før eller gammelt av ikke har eksistert en allemannsrett.

¹⁶⁴ HR-2004-2115-A (50).

¹⁶⁵ Rt-1970-67 s. 73; HR-2004-1225-A (59).

¹⁶⁶ Se Rt-1918-403 s. 405, Rt-1970-67 s. 83-84 og HR-2004-2115-A (46) og (59).

¹⁶⁷ Særlig avsnitt 46-47 og 58.

¹⁶⁸ I denne retning Rt-1993-321 s. 325 og Backer (2009) s. 181.

¹⁶⁹ I saker der sterke naturvern- og miljøhensyn gjør seg gjeldende, kan selv inngrep som innskrenker eller forbyr etablert bruk og næring skje erstatningsfritt, se Rt-1973-705, Rt-1976-718 (laksefredningssakene) og Rt-1993-321 som gjaldt naturvernregulering. Se videre Mestad, Michalsen (2021) s. 1195 flg.

Et eksempel på dette er laksfl. § 18. Spørsmålet om en etablering kan gå like langt som en utvidelse, var det «ikke nødvendig å inn på» i Barns Fiskerett-dommen.¹⁷⁰

Det er naturlig å tolke rettspraksis slik at en forutsetning for at en etablering av allemannsrett skal skje uten erstatning, er at grunneier beholder sin rett. Dette vil nok ofte være tilfellet ved etablering av nye allemannsrettigheter, fordi allmennheten da får overført en bruksrett, mens grunneier sitter igjen med en ikke-eksklusiv rett. Inngrep som medfører at grunneier mister sin rett totalt vil nok ikke være mulig å gjennomføre uten erstatning. Så lenge denne forutsetningen er til stede, må det avgjøres ut fra en konkret, helhetlig vurdering hvorvidt et inngrep vil være erstatningsfri etter Grl. § 105. Sentrale momenter vil da være inngrepets omfang, inngrepets formål og likhetsprinsippet.

Delkonklusjonen er at utvidelse eller etablering av allemannsrett etter en konkret, helhetlig vurdering kan gå klar av erstatningsplikten i Grl. § 105.

Den neste spørsmålet er om utvidelse eller etablering av allemannsrett kan gå klar av erstatningsplikten i EMK P-1-1.

EMK P-1-1 fastslår at:

Every natural or legal person is entitled to the peaceful enjoyment of his possessions. No one shall be deprived of his possessions except in the public interest and subject to the conditions provided for by law and by the general principles of international law.

The preceding provisions shall not, however, in any way impair the right of a State to enforce such laws as it deems necessary to control the use of property in accordance with the general interest [...].

Bestemmelsen ble inkorporert som norsk lov ved menneskerettighetsloven § 2 nr. 1 bokstav a.¹⁷¹ Den går ved motstrid foran bestemmelser i annen lovgivning jf. § 3. Formelt har Grunnloven forrang. Dermed må inngrep på eiendomsrettens område vurderes parallelt etter Grl. § 105 og EMK P1-1.¹⁷² EMK P1-1 betegnes «protection of property». Det er likevel ordet «possessions» som brukes i første avsnitt.

¹⁷⁰ HR-2004-2115-A (49).

¹⁷¹ Se menneskerettsloven vedlegg 1.

¹⁷² Slik også Høyesterett gjorde i HR-2004-2115-A. Det er derimot liten tvil om at EMK P1-1 også vil påvirke Høyesteretts tolkning av Grl. § 105. Se for eksempel HR-2007-1593-P hvor Høyesterett kom til at en lovbestemt rett til å forlenge tomtefeste på samme vilkår som før, ikke var i strid med Grl. § 105 eller EMK P1-1. Saken ble klaget inn for EMD som overprøvde staten jf. *Lindheim mfl. mot Norge* [J] no. 13221/08 og 2139/10.

Ordlyden av «possessions» tilsier eiendeler.¹⁷³ Ordlyden tilsier et sterkere vern enn etter Grl. § 105, på den måten at også andre goder enn eiendom er erstatningsrettslig vernet.

Videre tilsier ordlyden at enhver har rett til vern av sine private eiendeler mot statlige inngrep. Det fremgår likevel at vernet ikke er absolutt. Det beror på en avveining mellom individets og samfunnets interesser. Videre tilsier ordlyden av «deprived of his possessions» i første avsnitt sett opp mot ordlyden av «control the use of property» i andre avsnitt at bestemmelsen skiller mellom det vi kan kalle eiendelsavståelse og rådighetsinnskrenkning. Det følger av EMD-praksis at inngrep etter P-1-1 kan falle inn under «three distinct rules», kjent som prinsipp-, avståelses- og kontrollregelen.¹⁷⁴ Prinsippregelen gir uttrykk for prinsippet om respekt for private eiendeler, og er tolket som at krav om forholdsmessighet eller «fair balance.»¹⁷⁵ Avståelsesregelen innebærer at ingen skal bli fratatt sine eiendeler unntatt i det offentlige interesse, mens kontrollregelen gir uttrykk for statens rett til å kontrollere bruk av eiendom. Disse to reglene skal forstås i lys av prinsippregelen.¹⁷⁶ Dermed er det sentrale spørsmålet også her hvor grensen går mellom et erstatningsbetinget og et erstatningsfritt inngrep.

I saken *Banér v Sweden*¹⁷⁷ var spørsmålet om en lovendring som åpnet for fritt fiske for alle i visse deler av Sverige var i strid med P1-1. En fiskerett med håndredskap ble ved lov overført fra å være en grunneierrett til å bli en allemannsrett. Det ble uttalt at P1-1 kan komme til anvendelse ikke bare ved formell eiendomsavståelse, men også der en regulering «affects the substance of the property to such a degree that there has been a de facto expropriation or where the measure complained of “can be assimilated to a deprivation of possessions.”».¹⁷⁸ Imidlertid var det klart at grunneieren hadde både sin eiendom og sin rett til fiske i behold. Grunneier ble bare «deprived of his previous exclusive right».¹⁷⁹ Det ble uttalt at «Legislation of a general character affecting and redefining the rights of property owners cannot normally be assimilated to expropriation even if some aspect of the property right is thereby interfered with or even taken away». Dermed var konklusjonen at inngrepet ikke falt inn under avståelsesregelen i første avsnitt, men måtte avgjøres ut fra kontrollregelen i andre avsnitt.¹⁸⁰

¹⁷³ Den norske oversettelsen, «eiendom», samsvarer ikke med originalteksten.

¹⁷⁴ *Sporrong og Lönnroth mot Sverige* [P] no. 7151/75 avsnitt 61.

¹⁷⁵ *James mfl. mot UK* [P] no. 8793/79 avsnitt 50; *Sporrong og Lönnroth mot Sverige* [P] no. 7151/75 avsnitt 69.

¹⁷⁶ *Jokela mot Finland* [J] no. 28856/95 avsnitt 44.

¹⁷⁷ *Banér mot Sverige* [C] no. 11763/85.

¹⁷⁸ Op.cit. Punkt 5.

¹⁷⁹ Op.cit. Punkt 4.

¹⁸⁰ Op.cit. Punkt 6.

Problemstillingen ble da om reguleringen tjente en «general interest» og om den var «proportionate». EMD understreket at «The condition of “general interest” leaves a wide margin of appreciation to the national legislation.». Statene har dermed en vid skjønnsmargin, og denne gjelder både for kontroll- og avståelsesregelen.¹⁸¹ Formålet med lovreformen, økt tilgang for allmennheten til naturen for rekreasjonsøyemed, falt innenfor skjønnsmarginen. Når det gjaldt proporsjonalitet, uttalte retten at andre avsnitt som regel ikke gir krav på erstatning. En erstatningshjæmme vil likevel kunne ha betydning i vurderingen.¹⁸²

Det ser ut til å være en forutsetning for erstatningsfritt inngrep etter EMD at grunneier beholder sin rett. Igjen vil dette ofte være tilfellet ved etablering av nye allemannsretter. Så lenge denne forutsetningen er til stede, så vil nok de fleste inngrep i eiendomsretten avgjøres ut fra kontrollregelen. Om inngrepet er konvensjonsmessig beror på en konkret, helhetlig vurdering, hvor staten har en vid skjønnsmargin. Her er «general interest», eller formålet, sentralt. En regulering med allemannsrett og friluftsliv for øye, vil i de fleste tilfeller falle inn under statens skjønnsmargin. Under proporsjonalitetsvurderingen er likhetsprinsippet viktig, samt muligheten for å kreve erstatning. Et inngrep som fører til en reduksjon av eiendommens verdi vil ikke nødvendigvis være i strid med P1-1, men her er likhetsprinsippet viktig.¹⁸³ Selv der grunneier mister hele sitt inntektsgrunnlag kan inngrepet være konvensjonsmessig.¹⁸⁴

Etter laksfl. § 18 har barn under 16 år rett til innlandsfiske på visse betingelser. I *Banéer mot Sverige* fikk allmenheten tilgang til en lignende fiskerett. Dommen kan tas til inntekt for at den vide skjønnsmarginen stater har, tilsier at innlandsfiskerett også i Norge kan utvides til å gjelde alle uten å krenke konvensjonen. Imidlertid la EMD under formålsvurderingen vekt på at det fisket som ble lovfestet i Sverige allerede var kjent i store deler av landet fra før av. I Norge var retten helt ny.¹⁸⁵ Det taler mot at man i Norge for eksempel kan utvide laksfl. § 18 til å gjelde alle, ikke bare barn. Den skotske lovreformen viser derimot at stater kan gå svært langt i å etablere også helt nye allemannsretter. Lovreformen viser også at stater kan tillate kjøp av eiendom mot grunneiers samtykke.

¹⁸¹ HR-2004-2115-A (69).

¹⁸² Se Solheim (2010) s. 90-93.

¹⁸³ Jf. Punkt 6: «[...] the legislation affected many fishing properties all over Sweden [...] the Commission cannot find that such a loss [in value] caused by the general legislation must necessarily be compensated [...]».

¹⁸⁴ Jf. *Friend mot UK* [J] no. 16072/06 og *Countryside Alliance mfl. mot UK* [J] no 27809/08. Sakene gjaldt et lovforbud mot revejakt med hund.

¹⁸⁵ Retten la imidlertid vekt på at grunneierne hadde «tålt» slik bruk tidligere jf. HR-2004-2115-A (50).

Den skotske lovreformen har vært gjeldende rett i tyve år, uten å ha blitt prøvd for EMD. Det tilsier at Norge kan gå like langt som Skottland i å regulere eiendomsrett på bekostning av grunneier.

Delkonklusjonen er at utvidelse eller etablering av allemannsrett etter en konkret, helhetlig vurdering kan gå klar av erstatningsplikten i EMK P1-1, og at Norge trolig kan gå enda lenger i å regulere eiendomsretten på bekostning av grunneier.

Vi ser at det er flere likhetstrekk mellom Grl. § 105 og EMK P1-1. Det er langt på vei de samme hensyn og verdier som er styrende for eiendomsvernet.¹⁸⁶ Samtidig er ikke bestemmelsene nødvendigvis overlappende.¹⁸⁷ Ordlyden i EMK P1-1 gir grunneier et vern også utover eiendomsretten. Samtidig viser den skotske lovreformen at nasjonal lovgivning kan gå svært langt i å innskrenke grunneiers rett uten at det er i strid med konvensjonen.

Konklusjonen er at utvidelse eller etablering av allemannsrett etter en konkret helhetsvurdering kan gå klar av erstatningsplikten i Grl. § 105 og EMK P1-1.

¹⁸⁶ Mestad, Michalsen (2021) s. 1201.

¹⁸⁷ Reusch (2012) s. 429.

Litteraturliste

Lover

Lov 17. mai 1814 Kongeriket Noregs grunnlov (Grunnlova).

Lov 28. juni 1957 nr. 16 om friluftslivet (friluftsløven).

Lov 9. desember 1966 nr. 1 om hevd (hevdslova).

Lov 29. november 1968 um særlege råderettar over framand eigedom (servituttlova).

Lov 13. mars 1981 nr. 6 om vern mot forurensning og mot avfall (forurensningsloven).

Lov 15. mai 1992 nr. 47 om laksefisk og innlandsfisk mv. (lakse- og innlandsfiskloven).

Lov 21. mai 1999 nr. 30 om styrking av menneskerettighetenes stilling i norsk rett (menneskerettsloven).

Lov 24. november 2000 nr. 82 om vassdrag og grunnvann (vannressursloven).

Lov 17. juni 2005 nr. 90 om mekling og rettergang i sivile tvister (tvisteløven).

Forarbeider

NUT 1961: 1 Rådsegn 6 – Om hevd.

Ot.prp. nr. 8 (1967–1968) Om lov om servituttar.

Innst. O. nr. 60 (1995–1996) Innstilling frå energi- og miljøkomiteen om lov om endringer i lov av 28. juni 1957 nr. 16 om friluftslivet.

Ot.prp. nr. 38 (2000–2001) Om lov om miljøvern på Svalbard (svalbardmiljøloven).

Innst. 400 L (2010–2011) Innstilling fra energi- og miljøkomiteen om endringer i frilufsloven og straffeloven.

Prop. 88 L (2010–2011) Endringer i frilufsloven og straffeloven.

NOU 2013: 10 Naturens goder - om verdier av økosystemtjenester.

Høyesterettspraksis

Rt-1910-200 (Kristinegaard)

Rt-1918-403

Rt-1935-838

Rt-1953-1166

Rt-1953-1435

Rt-1963-370

Rt-1970-67

Rt-1973-705

Rt-1976-718

Rt-1983-569

Rt-1985-247

Rt-1993-321

HR-1998-34-A (Furumoa)

HR-2001-5-B

HR-2001-4-B

HR-2004-2115-A (Barns Fiskerett)

HR-2007-1593-P

HR-2007-238-A (Yxney)

HR-2009-1121-U

HR-2011-369-A

HR-2021-1975-S

HR-2021-1429-A

Underrettspraksis

RG-1978-1002

Konvensjoner

Konvensjon om tilgang til miljøinformasjon, allmenn deltakelse i beslutningsprosesser og tilgang til rettsmidler i saker vedrørende miljø, undertegnet 25. juni 1998 (ikrafttredelsesdato 31. august) Århus 2003.

Avgjørelser fra Den europeiske menneskerettighetsdomstol

Sporrong og Lönnroth mot Sverige [P] no. 7151/75 [1984].

James mfl. mot UK [P] no. 8793/79 [1986].

Banér mot Sverige [C] no. 11763/85 [1989].

Jokela mot Finland [J] no. 28856/95 [2000].

Friend mot UK [J] no. 16072/06 [2009].

Countryside Alliance mfl. mot UK [J] no 27809/08 [2009].

Lindheim mfl. mot Norge [J] no. 13221/08 og 2139/10 [2012].

Andre utenlandske kilder

Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland Art 2 (2), 8. mai 1949 (23. mai 1949).

The Abolition of Feudal Tenure etc. (Scotland) Act 2000, 9. juni 2000.¹⁸⁸

Draft Land Reform (Scotland) Bill Consultation Paper, februar 2001.

Land Reform (Scotland) Act 2003, 25. februar 2003.

Community Empowerment (Scotland) Act 2015, 24. juli 2015.

Land Reform (Scotland) Act 2016, 22. april 2016.

Scottish Outdoor Access Code: Public Access to Scotland's outdoors: your rights and responsibilities, 2005. <https://www.outdooraccess-scotland.scot/sites/default/files/2018-05/Publication%202005%20-%20Scottish%20Outdoor%20Access%20Code.pdf> (lest 14.04.22)

Litteratur

Austenå, Torgeir, Jaktrett i sameigestrekning, *Norsk Tidsskrift for Jordskifte og Land måling* 1965s. 309-337.

Backer, Inge Lorange «Naturmangfoldloven», *Tidsskrift for eiendomsrett* 2009 s. 181-211.

Backer, Inge Lorange, «Allemannsretten i dag» *Lov og rett* 2007, s. 451-470

Baldersheim, Erlend, *Reglar om fast eigedom*, Cappelen Damm 2010.

¹⁸⁸ Royal assent.

- Borch, Karl, «Nogen bemerkninger om allemandsrettigheter efter norsk ret», *Norsk Retstidende*, 1920.
- Berg, Borgar Høgetveit *Hevd – Lov om hevd 9. desember 1966 nr. 1 med kommentarer*, Cappelen Damm 2005.
- Blindheim, Sølvi Maria Stordalen «Kontroll av enkeltvedtak med betydning for miljø: I hvilken grad overholder norske kontrollinstanser kravene i Århuskonvensjonen artikkel 9.4?», *Fakultet for landskap og samfunn, Norges miljø- og biovitenskapelige universitet*, 2018 [masteroppgave].
- Boyd, David R. «Report of the Special Rapporteur on the issue of human rights obligations relating to the enjoyment of a safe, clean, healthy and sustainable environment», *United Nations General Assembly*, 2020
- Brækhus, Sjur og Axel Hærem, *Norsk Tingsrett*, Universitetsforlaget 1964.
- Bugge, Hans Christian (red.), *Klimarett: Internasjonal, europeisk og norsk klimarett mot 2030*, Universitetsforlaget 2021
- Bugge, Hans Christian, *Lærebok i miljøforvaltningsrett*, 5. utg., Universitetsforlaget, 2019
- Bull, Kirsti Strøm, «Om «tida og tlhøva» i sameie- og serviutturen» i *Selskap, kontrakt, konkurs og rettskilder, Festskrift til Mads Henry Andenæs 70 år*, Knudsen, Gudmund, Kristin Normann og Geir Woxholth (red.) *Gyldendal Akademisk*, 2010 s. 35-43.
- Colombo, Esmeralda og Eivind Hoff-Elimari, «En stemme for naturen: Slik kan vi forbedre naturens rettssikkerhet i Norge», *Tankesmia Pan og Foreningen Grunnloven §112* 2022.
- Dannevig, Øivind, *Nye ferdselsformer i friluftslivet: Rettsgrunnlag og reguleringer*, Institutt for offentlig rett 2010.
- Environmental Performance Index (EPI), *Global metrics for the environment: Ranking country performance on sustainability issues*, Wendling, Z. A. mfl. 2020
<https://epi.yale.edu/epi-results/2020/country/nor> (lest 18.02.22)
- Eriksen, Gunnar, *Alders tids bruk*, Fagbokforlaget 2008

- Falkanger, Thor og Aage Thor Falkanger, *Tingsrett*, 9. utg., Universitetsforlaget 2022.
- Fugelli, Per og Ingstand, Benedicte *Helse på norsk, God helse slik folk ser det*. Gyldendal Forlag 2009
- Fugelli, Per og Ingstad, Benedicte «Helse slik folk ser det». *Tidsskrift for norsk legeforening* 2001, 121:3600-4.
- Gray, Kevin and Susan Francis Gray, *Land Law*, 5. Utg. Oxford 2009.
- Høgberg, Alf Petter og Jørn Øyrehagen Sunde (red.), *Juridisk metode og tenkemåte*, Universitetsforlaget 2019.
- Ibsen, Henrik *Digte*, Gyldendalske Boghandels Forlag, 1886.
- Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC), *Climate change 2022: Impacts, Adaption and Vulnerability*, Pörtner, Hans-O. mfl., 2022.
- Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC), *Climate change 2022: Impacts, Adaption and Vulnerability; Summary for Policymakers*, Pörtner, Hans-O. mfl., 2022.
- Intergovernmental Science-Policy Platform on Biodiversity and Ecosystem Services (IPBES), *Global Assessment Report on Biodiversity and Ecosystem Services*, Brondizio E.S. mfl., 2019.
- Intergovernmental Science-Policy Platform on Biodiversity and Ecosystem Services (IPBES), *Global Assessment Report on Biodiversity and Ecosystem Services: Summary for Policymakers*, Brondizio E.S. mfl., 2019.
- Jarman, Andrea Loux, «Customary Rights in Scots Law: Test cases on Access to Land in the Nineteenth Century», *The Journal of Legal History* 2007 nr 2, s. 207-232.
- Lid, Olav, «Dei nye lovreglane om hevd», *Lov og rett* 1967 s. 289-307.
- Myklebust, Ingunn Elise, *Strandrett og offentlig styring av arealbruk i sjø*, Universitetsforlaget 2010.
- Nordby, Marius Gulbranson mfl. «Ikke uoverkommelig dyrt? En rapport om Århuskonvensjonen artikkel 9 i Norge» *Den internasjonale juristkommisjonen avdeling Norge ved fagutvalget for klima- og miljøspørsmål*, 2020.

Nordtveit, Ernst, «Høgesteretts rolle ved utvikling av rettar til fast eigedom», *LOV SANNHET RETT, Jubileumsskrift til Høyesterett 200 år 2015*, s. 765-891.

Nylenna, Magne, *Samfunnsmedisin på norsk*, Gyldendal Norsk Forlag 2019.

Ola Mestad og Dag Michalsen (red.) *Grunnloven: Historisk kommentarutgave 1814-2020*, Universitetsforlaget, 2021.

Ole Kristian Fauchald, «Er det behov for miljøombud», Miljøretlige emner: Festskrift til Ellen Margrethe Basse, Helle Tegner Anker og Birgitte Egelund Olsen (red.), *Jurist- og Økonomforbundets Forlag* 2008.

Onsager, Nils «Om almenhetens rett til ferdsel på fjellet og i skogen», *Norsk Retstidende*, 1931.

Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD), *State of Health in the EU: Norway: Country Health Profile 2021*, 2021 DOI: <https://doi.org/10.1787/6871e6c4-en>.

Piketty, Thomas, *Le Capital au XXIe siècle*, Éditions de Seuil 2013.

Reusch, Marianne, *Allemannsrett: Friluftslivets rettsgrunnlag*, Flux Forlag 2012.

Rosling, Hans, Ola Rosling, Anna Rosling Rönnlund, *Factfulness : tio knep som hjälper dig förstå världen*, Natur & Kultur Allmänlitteratur 2020.

Rynning, Lorents, *Allemandsret og særrett*, Nationaltrykkeriet 1928.

Scheel, Herman *Forelæsninger over norsk Tingsret*, Kristiania 1912.

Schei, Tore mfl., *Tvisteloven*, Bind 1, 2. utg., Universitetsforlaget 2013.

Stig Solheim, «Fra bot til bedring – Høyesteretts behandling av EMK P1-1», Rettsavklaring og rettsutvikling: Festskrift til Tore Schei, *Universitetsforlaget* 2016 s. 387-418.

Sunde, Jørn Øyrehagen, «Frå læring til rettsbruk – metoderefleksjonar i høve skriving av juridiske mastergradsoppgåver» *Jussens venner* 2009, s. 1-24. DOI: <https://doi.org/10.18261/ISSN1504-3126-2009-01-01>

Waalder, Rune, «Friluftsliv», i Store norske leksikon, 24. februar 2021 <https://snl.no/friluftsliv> (lest 27.02.22)

Wasenden, Odd-Harald Berg, «Hevd, alders tids bruk og lokal sedvanerett som grunnlag for «usynlige» bruksrettigheter», *Jussens venner*, 1998 s. 306-324, DOI: <https://doi.org/10.18261/ISSN1504-3126-1998-05-03>

Internetthenvisinger

Thonhaugen Markus og Benjamin Fredriksen, «Turgåere lager «store sår I landskapet»: ser ut som en motorvei», NRK 5. Juli 2021, <https://www.nrk.no/nordland/turgaere-lager-store-sar-i-landskapet-i-lofoten--ser-ut-som-en-motorvei-1.15560321> (lest 5. mars 2022).

Dragland, Åse, «Natur er medisin», NRK 18. august 2018 [kronikk] <https://www.nrk.no/ytring/natur-er-medisin-1.14159121> (lest 22. april 2022).

Picken, Andrew og Stuart Nicolson, «Who owns Scotland? The changing face of Scotland's landowners», BBC Scotland News 21. mai 2019, <https://www.bbc.com/news/uk-scotland-47963208> (lest 19. april 2022).

Scottish Government, « Community ownership in Scotland 2020», 28 September 2021, <https://www.gov.scot/publications/community-ownership-scotland-2020/pages/3/> (lest 19. april 2022).

Andersen, Morten og Ole Marius Trøen, «Kamp om mineraler kan gi nytt liv til gamle gruver», NRK 23. mars 2022 <https://www.nrk.no/trondelag/kamp-om-mineraler-kan-gi-nytt-liv-til-gamle-gruver-1.15903593> (lest 15. april 2022).

Stranden, Ingrid Lindgaard «Har sprengt vekk mye fjell – skal frakte turbiner til Europas største vindkraftanlegg», NRK 27. april 2020 <https://www.nrk.no/trondelag/skal-begynne-a-transportere-27-nye-vindturbiner-opp-pa-kvenndalsfjellet-i-afjord-1.14996837> (lest 15. april 2022).

Scottish Land Commission. «Adressing Scotland’s pattern of land ownershop can unlock economic and community opportunities», 20 mars 2019.

<https://www.landcommission.gov.scot/news-events/blog/addressing-scotlands-pattern-of-land-ownership-can-unlock-economic-and-community-opportunities> (lest 18. april 2022).

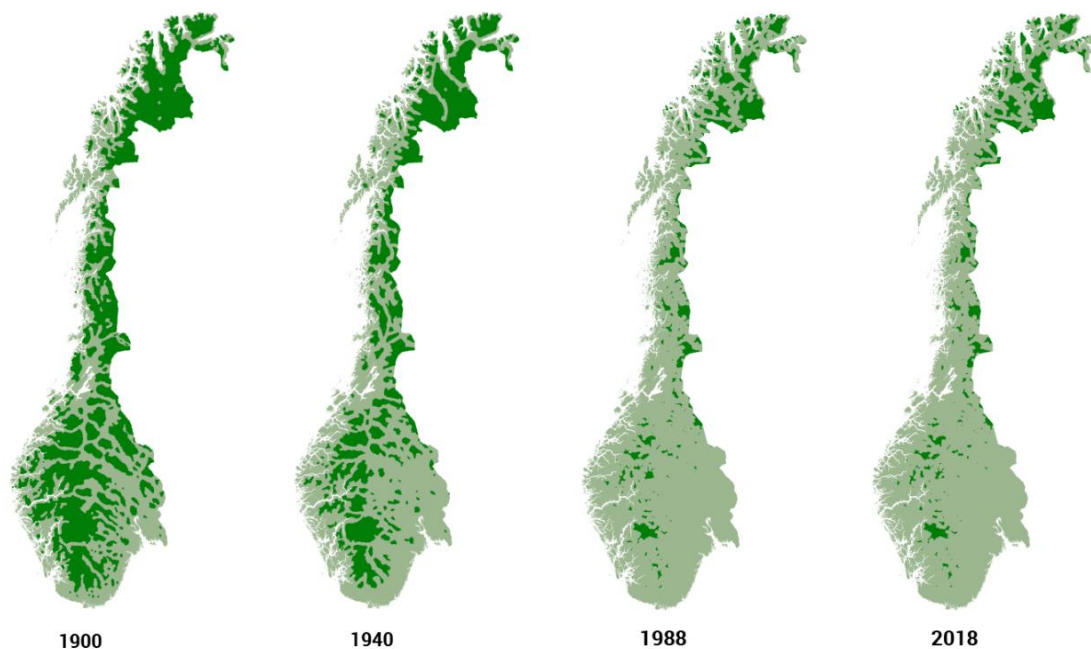
Lister over tabeller, figurer o.l.

Figur 1

Figur 2

Villmarkspregede områder i Norge

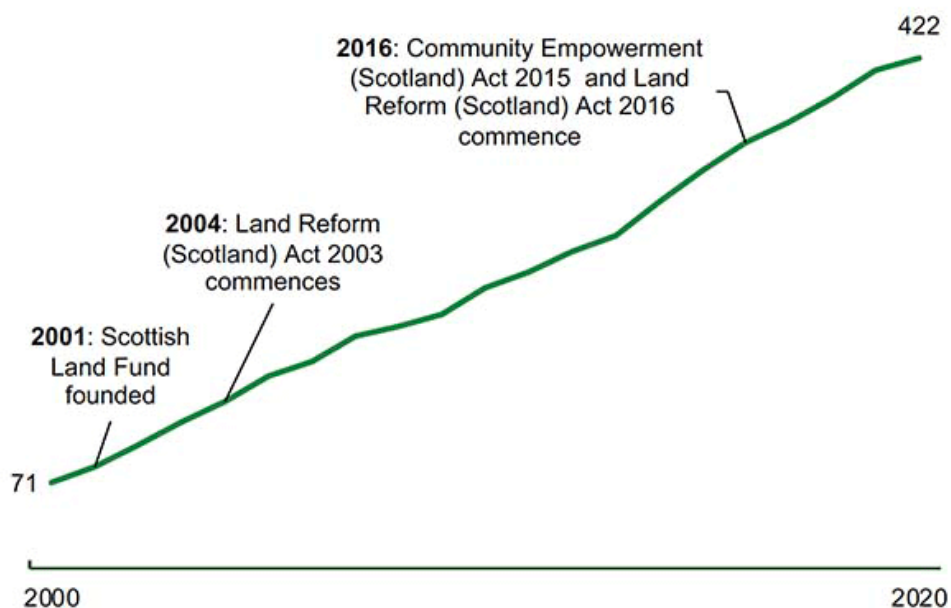

● Villmarkspreget: Naturområder som ligger fem km eller mer i luftlinje fra tyngre tekniske inngrep

Kilde: Kart 1900 og 1940: Bruun, Magne, NOU-1986:13. Kilde: Kart 1988 og 2018: Miljødirektoratet/miljøstatus.no

Figur 3

Almost sixfold increase in community groups owning assets since 2000

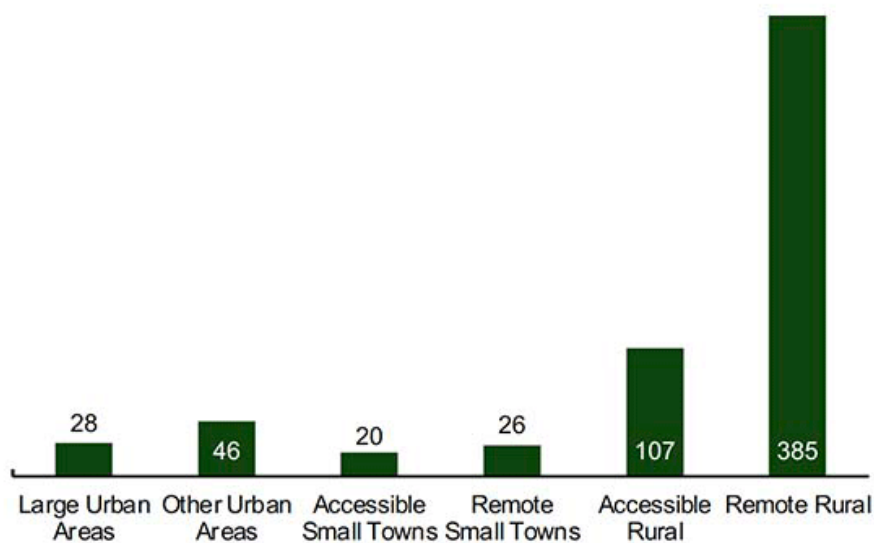

Kilde: Scottish Government, 28. September 2021, Hentet 19.04.22

<https://www.gov.scot/publications/community-ownership-scotland-2020/pages/3/>

Figur 4

More than six out of ten community owned assets are located in remote rural areas

Kilde: Scottish Government, 28. September 2021, Hentet 19.04.22

<https://www.gov.scot/publications/community-ownership-scotland-2020/pages/9/>